

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра політичних наук

**Особливості суспільно-політичних процесів у країнах
Європейського Союзу та Україні в умовах пандемії
COVID-19**

Кваліфікаційна робота
зі спеціальності 052 «Політологія»
Освітній рівень «Бакалавр»

студента
IV курсу ОР «Бакалавр»
денної форми навчання
Романа КУЛІША

Науковий керівник -
кандидат політичних наук
Роман КОРШУК

Допущено до захисту:
Завідувач кафедри _____

Київ – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОБМЕЖУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ У КРАЇНАХ ЄС ТА УКРАЇНІ	6
РОЗДІЛ II. РЕАКЦІЯ СУСПІЛЬСТВА НА ПОСИЛЕННЯ РОЛІ ДЕРЖАВИ У КРАЇНАХ ЄС ТА УКРАЇНІ	35
РОЗДІЛ III. НОВІ ІНСТРУМЕНТИ СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ У КРАЇНАХ ЄС ТА УКРАЇНІ	47
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ І ДЖЕРЕЛ	62

Вступ

Актуальність дослідження. 11 березня 2020 року Всесвітня організація охорони здоров'я оголосила пандемію коронавірусної хвороби COVID-19. Пандемія продовжується і станом на час написання цієї роботи. І даний виклик для людства продемонстрував не лише наскільки усі країни та нації взаємопов'язані між собою у світі глобалізації, але також власне і те, що людству ще є над чим “ламати голову”, і це стосується не питання найкращої організації медичних систем, оскільки пандемія COVID-19 кинула виклик і їм. Ні, у цій роботі мова йде про “іншу больову” точку, яку коронавірусна хвороба “віднайшла” – політична система загалом, що не лякає не менше, адже політична система не лише про хворих, але і про здорових громадян. Людство бачило більше ніж одну пандемію: це були і три чуми, холера, грип H1N1. Хай остання і була зовсім “поруч” із часом написання цієї роботи (2021 рік), але з того часу ми стали “більш чутливими” до інформації, що обумовлено також і кількістю джерел цієї інформації, канали новин оповили життя не тільки тих, хто зобов'язаний чи прагне досліджувати суспільства. Так, як вже і було сказано: пандемія COVID-19 досі продовжується і навіть попри старт кампаній вакцинації може завершитися пізніше, ніж 2021 року, але, зважаючи на кількість публікацій, присвячених впливу пандемії COVID-19 на життя окремих країн, серед яких і ті, яким присвячена ця робота, ми уже маємо змогу визначити на які саме аспекти функціонування окремих суспільств та держав вплинули спроби відповідних державних керівництв протидіяти поширенню COVID-19 і таким чином звернути увагу на потенційні загрози для функціонування правових систем, які спираються на концепції поділу влад, системи стримувань та противаг, верховенства права, поваги до прав людини та громадянина, оскільки ігнорування цих концепцій в час надзвичайних обставин може стати прецедентом для їх ігнорування і у “мирний час”.

Причина виокремлення в якості об'єкту дослідження цієї роботи суспільно-політичних процесів країн Європейського Союзу у тому числі полягає у закріплених у Конституції України прагненнях України до інтеграції у дану геополітичну структуру, що схиляє вітчизняне академічне коло досліджувати суспільно-політичні процеси у цих країн, а також порівнювати їх із суспільно-політичними процесами в Україні, оскільки наша держава має зобов'язання, яке включає у тому числі і проведення реформ, перед західноєвропейськими партнерами, що так само веде до перетворень в суспільно-політичних процесах в Україні. А отже українські науковці зобов'язані порівнювати і реагування нашої держави та країн ЄС на надзвичайні ситуації, такі як пандемія COVID-19.

Оскільки проблема впливу COVID-19 на суспільно-політичні процеси країн ЄС та України є новою, вона недостатньо розроблена у вітчизняному академічному колі. У своєму дослідженні автор спирається на повідомлення у ЗМІ та праці дослідників конституційного права країн ЄС та України.

Об'єктом цього дослідження є суспільно-політичні процеси у країнах ЄС та Україні, а **предметом** – дії керівництв держав та суспільств країн ЄС та України у відповідь на поширення COVID-19.

Мета цього дослідження полягає у з'ясуванні того які відбулися зміни у політиці країн ЄС та України у зв'язку з необхідністю керівництв держав ЄС та України протидіяти поширенню коронавірусної хвороби COVID-19.

Завдання, розв'язання яких передбачає досягнення мети цього дослідження:

1) описати вплив кризи COVID-19 на процедури ухвалення рішень на рівні урядів та парламентів ЄС та України у питанні запровадження обмежувальних заходів для протидії поширенню COVID-19;

- 2) встановити, чи відбулися зміни у ставленні суспільств країн ЄС та України до державних структур ЄС та України через кризи COVID-19, що розгорнулися у країнах, що розглядаються;
- 3) з'ясувати які з'явилися нові інструменти соціального управління у країнах ЄС та Україні в час пандемії COVID-19.

Методи, які були використані в ході цього *дослідження*: контент-аналіз для дослідження інформаційних повідомлень; структурно-функціональний та системний для виокремлення елементів суспільно-політичних процесів, що розглядаються у даній роботі; порівняльний для порівняння дій держав та суспільств країн, що розглядаються у даній роботі, в час пандемії COVID-19.

Бакалаврська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (96 найменувань). Загальний обсяг бакалаврської роботи складає 75 сторінок комп'ютерного тексту.

РОЗДІЛ I. ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОБМЕЖУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ У КРАЇНАХ ЄС ТА УКРАЇНІ

Західна Європа, до якої відносимо Австрію, Бельгію, Німеччину, Люксембург, Нідерланди, Францію, в ході запровадження обмежувальних заходів для протидії поширенню COVID-19 “відзначилась” обмеженням відносних прав людини без першопочаткового запровадження відповідних правових режимів, що уможливають такі дії.

Запровадження обмежувальних заходів у Австрії розпочалося із указу Міністерства охорони здоров'я від 11 березня 2020 року [59], яким заборонялося проводити масові збори більш ніж 500 учасників, заборона на в'їзд з Італії (враховуючи складну епідемічну ситуацію на початку пандемії COVID-19), закривалися заклади освіти. У подальшому у парламенті Австрії прийняли закон “Про заходи проти COVID-19”, яким розширювалися повноваження Міністерства охорони здоров'я. А надалі уряд Австрії спирався на закон про “Епідемічні захворювання”. Режиму надзвичайного стану запроваджено не було, а тому усі обмеження відносних прав людини у Австрії не мали конституційної основи. Схожа ситуація повторилась у більшості країн ЄС, але про це згодом. Орган конституційного контролю у Австрії не скасовував введені в цій країні обмежувальні заходи для протидії поширенню COVID-19.

Бельгія підійшла до кризи у проблематичному становищі: на момент оголошення пандемії у державі була більше року відсутня парламентська коаліція. Така проблема обумовлена у тому числі і тим, що у Бельгії немає політичних партій, які представляють одразу три найбільші мовні групи у країні. Кожна з політичних партій у Бельгійському парламенті представляє виключно французьку, нідерландську або німецьку мовну групи. Другою перепоною для формування коаліції стали розбіжності між двома найбільшими фракціями у парламенті – Новим фламандським альянсом та

Соціалістичною партією. Так продовжувалося з 2018 року. Але 10 березня 2020 року 10 політичних партій, представлених у парламенті погодилися надати розширені повноваження тимчасовому уряду країни на чолі з тимчасовим прем'єр-міністром Софі Велмес. Чому це важливо? Тому що у Бельгійській Конституції не передбачений режим надзвичайного стану, лише “особливі повноваження” (special powers), що означає передачу повноважень парламенту уряду. Межа досить тонка, за яких саме умов можуть бути передані такі повноваження, але, на відміну від 2009 року (пандемія H1N1), у 2020 під час пандемії COVID-19 цей механізм у Бельгії не був застосований [69]. Отже, або уряд знаходився у надто хиткому становищі (уряд тимчасовий), аби звертатися до парламенту з таким проханням (надати “особливі повноваження”, а це передача саме законодавчих повноважень), або застосування цього інструменту виявилось б неефективним з огляду на те, що особливі повноваження можуть бути надані на обмежений термін, а пандемія, як спостерігаємо на момент написання даної роботи продовжується більше ніж рік. Тож уряд Бельгії для запровадження обмежувальних заходів звернувся до законів “Про захист громадськості” та “Про громадську безпеку”, а також були прийняті два закони, так звані “COVID-19 I” та “COVID-19 II”, внаслідок чого уряд отримав можливість запроваджувати обмежувальні заходи для протидії поширенню COVID-19 та встановлювати кримінальну, цивільну та адміністративну відповідальність за порушення карантинних обмежень. Обмеження стосувалися кількості учасників під час зборів, закривалися заклади харчування та заклади освіти, і це не порушення норм Конституції, і це не робить обмеження відносних прав людини у даному випадку неконституційними, оскільки Конституція Бельгії дозволяє обмежувати відносні права людини законодавчим актом.

У Конституції Люксембургу немає терміну “надзвичайний стан” або “надзвичайна ситуація”. Є лише формулювання з 4 параграфу статті 32:

“Однак, у випадку міжнародної кризи, Великий герцог може, якщо є така необхідність, вдатися до дій щодо законодавчих норм, як наприклад обмеження існуючих законодавчих положень. Дія таких норм не може перевищувати 3 місяців” [63]. Умовно цей режим назвали “стан кризи”. Спершу 16 березня 2020 року у відповідь на ситуацію навколо коронавірусної інфекції у Люксембурзі Міністр охорони здоров’я увів в дію указ, яким була обмежена свобода на пересування та висувалася вимога закрити доступ до місць громадського користування. У своєму указі Міністр посилався на закон 1885 року “Про заходи проти розповсюдження інфекцій (on measures against the introduction and spread of contagious diseases)”. 18 березня 2020 року Великий герцог Люксембургу запровадив той самий “стан кризи”, в указі якого фактично повторилися усі положення, які були в указі Міністра охорони здоров’я. Тобто у випадку Люксембургу відносні права людини були обмежені перш, ніж був уведений правовий режим, який дозволив би це зробити. Сама природа законів про карантин доволі парадоксальна: вони можуть не потребувати запровадження спеціального правового режиму, за якого можуть бути запровадженні заходи, які дозволяє відповідний законодавчий акт. У випадку із “станом кризи” та терміном дії такого “правового режиму” у Люксембурзі ситуація також неоднозначна: з одного боку максимальний термін дії спеціальних заходів, до яких вдається Великий герцог згідно Конституції, триває три місяці без права продовження, що покликано захистити суспільство від перевищення повноважень урядом Люксембургу, але з іншого боку це положення ставить згаданий уряд у глухий кут – зникає правовий фундамент для продовження дії обмежувальних заходів, через які обмежуються відносні права людини, і доводиться розраховувати на закони на кшталт згаданого закону “Про заходи проти...”, але конституційної основи для таких заходів немає. Так і сталося із другим “локдауном” у Люксембурзі – уряд міг розраховувати

лише на роботу разом із парламентом. Так і з'явилися закони №7606, 7607, 7622, 7683, 7694, 7733, 7738. Сукупно ці закони закривали роботу закладів громадського користування та встановлювали комендантську годину.

Президент Франції Емануель Макрон у прямому сенсі оголошував війну коронавірусній інфекції. Таку аналогію проводив не лише він і такий прийом мав би змобілізувати суспільство на активну протидію коронавірусній інфекції, аби вийти із кризи “з мінімальними втратами”, проте в умовах хвилі так званих націонал-популістів, які мають войовничий імідж, це виглядало як спроба запозичити їхню риторичку, що неодмінно мало б додати пану Макрону очків перед президентськими виборами. “Мобілізація” наврядчи принесла бажаний для Макрона результат: при майже 68 мільйонах населення у країні загалом було виявлено трохи більше 4 мільйонів випадків зараження на COVID-19, а кількість померлих внаслідок захворювання наближається до 90 тисяч на момент написання даного уривку. Країна пройшла через два так звані локдауни, тривають розмови про третій на момент написання цього уривку (лютий 2021 року). Але надзвичайного стану тут не було оголошено. Першою дією проти COVID-19 у Франції стало застосування Міністром охорони здоров'я статті L3131-1 “Code de la Santé Publique” – Кодексу громадського здоров'я. Це дозволило Міністру охорони здоров'я указ, яким заборонялося відвідувати деякі заклади (магазини тощо). Тому у перший час уряд Франції зумів запровадити усі необхідні обмежувальні заходи (які дозволено було запровадити конституційним шляхом). Проте знадобилося і ухвалити закон “Про невідкладне реагування на Закон про епідемію Covid-19 (2020-290)”. Ним був створений новий правовий режим – режим надзвичайного стану у сфері охорони здоров'я. А процедура запровадження його лишилась така сама як і з надзвичайним станом – через указ Ради міністрів Франції із подальшим парламентським контролем, до якого входять запити на надання інформації про розв'язання

кризи, потрібна згода парламенту на продовження режиму надзвичайного стану у сфері охорони здоров'я [75].

ФРН (Німеччина) не стала виключенням у питанні дотримання межі у обмеженні прав людини та громадянина. Такими “больовими точками” є право на переміщення, оскільки навіть в умовах відкриття кордонів, що пов'язане із послабленням обмежувальних заходів для протидії коронавірусній інфекції, серед сусідів Німеччини сама Німеччина посилює контроль над кордонами на момент написання даного уривку (березень 2021 року); право на протест, оскільки через встановлені обмеження на збори та вимоги до соціальної дистанції фактично унеможливаються легальні протести або громадяни мають складнощі з реалізацією права на протест; та право на таємницю кореспонденції, так як ще у перші місяці пандемії коронавірусної інфекції у деяких європейських державах мобільні оператори передавали дані своїх абонентів державі, з метою у тому числі відслідковування інфікованих людей. Додатковою проблемою стає те, що у ФРН неможливо запровадити надзвичайний стан на федеральному рівні, так як за Конституцією Німеччини “внутрішній надзвичайний стан” може бути запроваджений лише за наявності загрози демократичному конституційному ладу, але COVID-19 не є такою загрозою. Проте федеральні землі ФРН мають право оголошувати “стани надзвичайного лиха”, оскільки у кожній із них є свій закон “Про захист від надзвичайного лиха”. А ще були внесені зміни до федерального закону “Про захист від інфекційних захворювань” – у 28 параграф додали наступне формулювання про те, до яких заходів можуть вдаватися керівництва для протидії поширенню інфекційних захворювань: “до будь-яких” [55].

У Конституції Нідерландів згаданий режим надзвичайного стану, але відсутній перелік обставин, за яких він може бути запроваджений. Відомо лише, що він може бути запроваджений актом парламенту або королівським указом. Хоча відносні права людини можуть бути обмежені

у тому числі і якщо парламент видасть акт, у якому містяться відповідні положення. Але обмежувальні заходи вводилися у Нідерландах не рішенням центральних органів виконавчої влади. Насправді обмежувальні заходи у цій країні вводилися “регіонами безпеки (safety regions)”, за якими спостерігав Міністр охорони здоров’я Нідерландів, який і видавав відповідні вказівки щодо протидії поширенню COVID-19. Тобто акту парламенту Нідерландів, яким могли бути запроваджені загальнонаціональні обмежувальні заходи для протидії поширенню COVID-19 не було, але відносні права людини зазнали утиску, хоч ніякої конституційної основи для цього не було закладено. Лише влітку 2020 року парламент схвалив білл, який став спробою легалізувати діючі локальні режими обмежувальних заходів. Це мало успіх, проте згодом виникла інша проблема: після появи та початку розповсюдження так званого “британського штаму” коронавірусної інфекції уряд у січні 2021 року своїм рішенням запровадив комендантську годину з 21:00 до 4:00, що є обмеженням свободи на пересування, а отже це компетенція парламенту Нідерландів – запровадження такого обмеження. Уряд своє рішення захистив словами про звернення до іншого уже існуючого на той момент закону “Про надзвичайні повноваження цивільної влади (Wet buitengewone bevoegdheden burgerlijk gezag)” [55]: цей закон дозволяє уряду запроваджувати надзвичайні заходи у разі наявності екстремальних умов (extraordinary). Питання, що можна вважати “екстремальними умовами”. В результаті Окружний суд ухвалив рішення про обов’язкове скасування урядом комендантської години. У випадку Нідерландів система стримувань та противага показує свою життєздатність: прем’єр-міністр Нідерландів Марк Рютте повідомив, що ведеться робота над законом, яким буде запроваджена комендантська година. Проте Апеляційний суд скасував рішення Окружного суду, а пояснення зводиться до того, що в часи пандемії COVID-19 такі дії, як запровадження комендантської години є

важливими та необхідними. Недивлячись на такий “провал” у захисті відносних прав людини Нідерландів рішення Окружного суду все ж змусило повернутися уряд до демократичних процедур, що дає надію на те, що у Нідерландах після завершення пандемії COVID-19, що означатиме скасування обмежувальних заходів, запроваджених для протидії поширенню COVID-19 може не виникнути повторення ситуації на кшталт випадку із запровадженням комендантської години. Повторюся, але все ж: система стримувань та противаг є компонентом демократичної політичної системи. Пандемія це демонструє і показує по якому “тонкому льоду” почали крокувати виконавчі влади країн, які оглядаються у даній роботі, навіть якщо мова йде про “збереження життів”.

Південна Європа, у якій розміщені такі країни ЄС як Данія, Ірландія, Фінляндія та Швейцарія спільною для кожної з цих країн у необхідності запровадження обмежувальних заходів для протидії поширенню COVID-19, за винятком Фінляндії, перепорою стали самі конституції цих держав, оскільки ними не передбачені дії у випадку умовної пандемії. Усім без винятку державам з регіону довелося спиратися на законодавчі акти, які знаходяться “нижче” за конституцію, у протидії поширенню COVID-19.

Основою для введення режиму на кшталт режиму надзвичайного стану у Данії став “епідемічний указ” (epidemic act) [60], так як механізму запровадження такого режиму Конституцією Данії не передбачено. На основі згаданого указу і запроваджувалися подальші обмежувальні заходи для протидії поширенню COVID-19. У чому тривожність і на що звернули увагу данські політологи та конституціоналісти? Звісно, в Україні ситуація навколо запровадження обмежувальних заходів з точки зору конституціоналізму вийшла ганебнішою, але про неї згодом; у випадку з Данією законодавці стали перед вибором: або тривалі зміни до конституції (Конституція Данії жорстка і внесення змін до неї передбачає оголошення виборів до парламенту, винесення проєкту закону на всенародний

референдум), що фактично є марнуванням часу, а значить втратою життів, або прийняття не досить конституційного акту, який має запобігти погіршенню епідемічної ситуації. Як зрозуміло уже, парламент Данії обрав другий варіант. Суспільство Данії має високий рівень довіри до своєї держави, тому і це могло дати впевненість парламентарям Данії, що вони не зустрінуть спротиву через прийняте рішення.

Ірландія так само вдалась до обмежувальних заходів, які через тривале використання можуть стати загрозою для відносних прав людини, хоча самі ті обмеження такими і можна вважати: мова йде про обмеження права на вільне пересування. На момент написання цього уривку обмежувальні заходи у Ірландії послаблені, що заспокоїло правозахисників, але є інший привід для хвилювання – як обмежувальні заходи вводили у дію, адже немає конституційної основи для обмеження відносних прав людини Ірландії.

Ситуація схожа із тією, яка склалася стосовно конституції Данії: вона не містить необхідних положень для запровадження надзвичайного стану в умовах епідемії, з поправкою на те, що у конституції Данії взагалі відсутні положення про надзвичайний стан, а у конституції Ірландії серед умов, у яких може бути введений надзвичайний стан згадується лише “час війни або збройного повстання” (“in time of war or armed rebellion”) [43]. Зміни до неї можливо внести лише шляхом референдуму, а перед цим поправки мають схвалити обидві палати парламенту (Oireachtas). Процедура тривала, а тому можливо зрозуміти чому Ірландія наслідувала приклад Данії, хоча це і є засторогою. Наврядчи орган конституційного контролю перевірятиме на конституційність указ “Про охорону здоров’я” (Health Act), який розширив повноваження міністра охорони здоров’я Ірландії. Проте у Ірландії він хоча б був схвалений парламентом [там само].

У Фінляндії окрім статті в Конституції, яка визначає режим надзвичайного стану та наводить умови для його запровадження, діє також і закон “Про надзвичайні повноваження”. Цей закон дозволяє обмежувати відносні права людини, але Фінляндія повинна дотримуватися рамок своїх зобов’язань у міжнародній політиці стосовно питання прав людини. Усі наступні укази уряду спиралися на “активований” закон про надзвичайні повноваження, хоча обмежувальні заходи, запроваджені урядом для протидії поширенню COVID-19 радше нагадували “рекомендації” як у випадку із вимогою дотримування соціальної дистанції. Існування такого закону у Фінляндії на думку автора даної роботи саме по собі є небезпечним, оскільки постає питання “де межа” між режимом надзвичайного стану, який фактично дозволяє запровадити закон “Про надзвичайні повноваження” та самим режим надзвичайного стану, який вводить згідно норм Конституції Фінляндії. Так, у обох випадках потрібна наявність загрози – військової, наприклад, але уряд обґрунтовував свою пропозицію надати йому надзвичайні повноваження в час пандемії COVID-19 і через “економічну загрозу”. [83] Риторичне питання: якщо ймовірність “перегріву” економіки однієї з держав, економічна співпраця з якою сильно впливає на економіку Фінляндії, завжди існує, то виходить, що і економічна загроза для Фінляндії також завжди існує? Це означає, що надзвичайні повноваження уряду завжди Фінляндії завжди можуть бути надані? Це проблема “складності” законодавства Фінляндії та розбіжностей між “надзвичайними станами” за Конституцією Фінляндії та за законом “Про надзвичайні повноваження”. Друга проблема – не потрібна згода парламенту Фінляндії на “підтвердження” наявності надзвичайних обставин, якщо уряд та Президент Фінляндії спираються на закон “Про надзвичайні повноваження”. Таким чином пандемія COVID-19 “випробувала” систему стримувань та противаг і у Фінляндії, через які і виникають такі питання.

У пандемію державне керівництво Швеції пішло на неординарний у порівнянні з іншими країнами ЄС крок – не встановила жорстких карантинних обмежень. Пояснювалося це тим, що у громадян Швеції високий рівень довіри до політичного керівництва країни, високий рівень відповідальності. Проте на початку 2021 року Рикстаг прийняв закон, який наділяє уряд Швеції повноваженнями для введення обмежувальних заходів у зв'язку з пандемією COVID-19. Показник захворюваності коронавірусною інфекцією у Швеції один з найвищих у Європі, а тому не дивно, що парламент пішов на такий крок. Міністр охорони здоров'я Швеції Ліна Халенгрен стверджувала, що навесні необхідності у такому законі не бачили. Чому уряд не запровадив жорсткі обмежувальні заходи щойно з'явилася потреба? Відповідь криється не тільки у словах Міністра охорони здоров'я, але і у законі: сама Конституція Швеції не передбачає запровадження режиму надзвичайного стану у мирний час, лише у воєнний, тому знадобилась “допомога” парламенту. До того ж закон тимчасовий. Самі запроваджені у Швеції обмежувальні заходи нагадували радше “рекомендації” на початку пандемії, але з часом погіршення епідемічної ситуації парламент почав “передавати” уряду все більше повноважень, проте на визначений час. На момент написання цієї роботи у Швеції діє закон “Щодо конкретних обмежень для запобігання розповсюдженню хвороби COVID-19”, яким повноваження уряду у протидії поширенню COVID-19 були розширені до вересня 2021 року. Формально кроки уряду, через які обмежуються відносні права людини, не є порушенням Конституції Швеції, так як у Швеції звичайний законодавчий акт дозволяє обмежувати відносні права людини. Для запобігання узурпації влади, зважаючи на таке “право” подібне рішення необхідно обґрунтувати, а самі обмеження можуть бути лише пропорційні силі загрози, через яку такі обмеження пропонується запровадити [20].

У Південній Європі (Греція, Італія, Іспанія, Кіпр, Португалія) шляхи, яким було запроваджено обмежувальні заходи для протидії поширенню COVID-19 для кожної країни цього регіону ЄС “унікальними”.

Для Греції стало гострим питання конституційності, пов’язаних із запровадженими обмежувальними заходами для протидії поширенню COVID-19. На момент написання даної роботи деякі обмежувальні заходи послаблюються, але радше це відбувається у відповідь на протести, які періодично спалахують у країні, так як грекам серед обмежувальних заходів для протидії поширенню коронавірусної інфекції довелося побачити і комендантську година, окрім якої була запроваджені також і обмеження свободи пересування, зборів. Але ці заходи вводилися окремими актами і як такого стану надзвичайної ситуації не було оголошено, що можна вважати тривожним [57].

У Конституції Італії не зазначено точно чим є надзвичайний стан та за яких умов він може бути запроваджений, що дозволило швидко та з мінімальними відступами від легальності в ухвалених рішеннях реагувати уряду в умовах загрози, що насувалася, оскільки режим надзвичайного стану урядом Італії був запроваджений ще 31 січня 2020 року у зв’язку з поширенням COVID-19, за два місяці до оголошення пандемії COVID-19. Але оголошення надзвичайного стану в Італії не робить італійський уряд “всесильним”. Укази уряду у надзвичайний стан в Італії, які за своєї силою дорівнюють законодавчому акту де факто, повинні бути “конвертовані” у законодавчий акт голосуванням палат самого парламенту Італії протягом 60 днів (стаття 77 Конституції Італії) [19], інакше указ втрачає силу. Тож усі обмежувальні заходи для протидії поширенню COVID-19 таким шляхом і запроваджувалися, порядок не порушувався, а отже парламент був залучений до роботи і не “відсувався на задній план”.

Проблемою для Іспанії в умовах пандемії COVID-19 стала залежність від туризму, який приносить менше прибутків в умовах, у яких

опинився світ. Уряду довелося погодитися запровадити режим “стану тривоги” (state of alarm), сподіваючись на те, що до початку туристичного сезону вдасться “вгамувати” усі спалахи COVID-19. Хоча і обмежувальні заходи у Королівстві були введені із запізненням, якщо порівнювати швидкість реакції Франції та Німеччини, наприклад, на перші випадки захворювання на COVID-19. Якщо до самої процедури оголошення та продовження дії відповідного режиму питань немає (уряд оголошує, інформує нижню палату парламенту Іспанії і лише за ствердного голосування парламенту за пропозицію продовження дії “стану тривоги” відповідний режим продовжується в дії), то є саме питання стосовно обмеження прав людини. Конституцією Іспанії, окрім можливості запровадження “стану тривоги” передбачені також можливості запровадження “стану облоги” (вводить у дію військове право (martial law)) та надзвичайного стану. Останні два дозволяють *призупиняти* взагалі дію окремих прав людини, а за стану тривоги окремі права людини можуть бути лише *обмежені*. Прикладом призупиненого права під час дії першого стану тривоги у Іспанії в час пандемії COVID-19 стало право дитини на пересування, оскільки дітям заборонили виходити з домівок, окрім випадків якщо їм потрібно до лікарні, або якщо їх немає з ким залишити, притому, що цей дозвіл поширювався на дітей віком 12 років [21]. Самі ж рішення про обмежувальні заходи були запроваджені рішенням саме уряду, тому порушення процедури оголошення “стану тривоги” не було.

Кіпр так само як і Іспанія залежний від туризму, але обмежувальні заходи на Кіпрі послаблюють не так охоче. Щодо конституційної основи обмеження відносних прав людини: у конституції Кіпру режим надзвичайного стану може бути запроваджений так само як і у Ірландії лише в разі військових дій. У оголошенні обмежувальних заходів на Кіпрі спиралися переважно на підзаконні акти, що ніби-то уможливив Карантинний закон 1932 року [90], хоча сам режим надзвичайного стану на

Кіпрі може бути оголошений урядом Кіпру в разі війни чи іншої загрози населенню. На основі згаданого Закону і були розширені повноваження Міністерства охорони здоров'я, а саме воно випустило у перший місяць пандемії COVID-19 30 актів, які встановлювали обмежувальні заходи. Вони так само зачепили і відносні права людини: право на пересування, наприклад. Звісно, винятки були так само встановлені, але режиму надзвичайного стану не було запроваджено, як і написано вище, а отже конституційність обмежувальних заходів – це питання до органу конституційного контролю.

А у Португалії спершу були запроваджені обмежувальні заходи урядом, чим були обмежені відносні права людини, на основі кількох законодавчих актів (Рамковий закон “Про захист громадськості”, Рамковий закон “Про охорону здоров'я”, закон “Про громадську пилність щодо ризиків здоров'я). Внаслідок були зачинені школи (знову ж, це обмеження права на освіту), був обмежений доступ до закладів харчування та запроваджена вимога обов'язкової дистанційної роботи. Так, цьому не передувало оголошення надзвичайного стану [94]. Хоча у Конституції Португальської республіки у статті 19 так і сказано, що “Суб'єкти, які здійснюють суверенітет не можуть разом чи окремо обмежувати права, свободи та гарантії їх, окрім як у випадках загрози чи оголошення надзвичайного стану, який проголошується з дотриманням вимог Конституції” [23]. Конституція Португалії дозволяє запровадити надзвичайний стан у випадку “агресії зовнішніх сил, серйозної загрози для демократичного конституційного ладу, або суспільної катастрофи (public disaster)” [там само]. Останнє формулювання – “суспільна катастрофа” – на думку автора даної роботи включає у себе поняття “епідемія”. Тим не менш дуже скоро після такого рішення уряду був запроваджений і сам надзвичайний стан. Він може бути запроваджений у Португалії на 15 днів, а подальші продовження потребують згоди

парламенту. Цієї вимоги було дотримано. У Португалії перший надзвичайний стан було завершено 2 травня 2020 року, після чого у регулюванні обмежувальних заходів уряд почав спиратися на існуючі закони, а також послаблювати введені обмежувальні заходи. 6 листопада у Португалії вдруге був запроваджений надзвичайний стан, але того разу уже із комендантською годиною. Але Португалія має ще і два автономних регіони – Азорський і Мадейрівський. Це широкі автономії, а все ж виникає припущення, що запроваджувані ними обмежувальні заходи матимуть неконституційний статус. Так і сталося: усі обмежувальні заходи спиралися на виключно виконавчі повноваження регіональних органів влади. Хоч ті і вкладалися рамки положень законодавчих актів, які згадані на початку огляду Португальської республіки у даній роботі, але Конституційний суд скасовував положення, якими запроваджувалися обмежувальні заходи для протидії поширенню COVID-19 в автономних регіонах. У висновку Суду сказано, що Ради Азорського та Мадейрівського автономних регіонів перевищували свої повноваження. Недивлячись на неконституційний спосіб запровадження обмежувальних заходів на початку пандемії COVID-19 система стримувань та противаг у Португалії показала свої стійкість. Але сам факт того, що уряд Португалії вдався до заходів, які можуть бути запроваджені лише після запровадження надзвичайного стану змушує вкотре звернути увагу на те скільки таких прецедентів та загроз для функціонування системи стримувань та противаг та поділу влади виникло у ЄС 2020 року.

На Балканському півострові, до якого входять Естонія, Латвія та Литва, простежуються тенденція ігнорування парламенту в процесі оголошення режиму надзвичайного стану. У Естонії, наприклад, режим надзвичайної ситуації у Естонії конституцією передбачений, але для його запровадження потрібне схвалення парламенту. Уряд сам без консультацій із парламентом ухвалив рішення про введення надзвичайного стану [65].

Не сказати, що процедура складна, але такий поспіх можна пояснити людським фактором – переляком, який прийшов разом з пандемією. Конституційність указу уряду не переглядали. За винятком випадку із “специфічною” (у сенсі не повністю дотриманою з точки зору вимог законодавства) процедурою запровадженням надзвичайного стану законодавча робота та робота уряду продовжується у звичайному режимі.

У Латвії так само Конституцією не передбачена можливість запроваджувати надзвичайний стан у разі епідемії чи пандемії. Серед умов, за яких дозволено запроваджувати надзвичайний стан такі: загроза “зовнішнього ворога (external enemy)” та “внутрішніх хвилювань (internal insurrection)”. Конституція Латвії є жорсткою, тому що внесення змін до Конституції (що дозволило б визначити серед причин, через які може бути запроваджений надзвичайний стан, епідемічну загрозу як от пандемія COVID-19) можливе лише після трьох читань відповідного конституційного проєкту закону, а у кожному читанні такий проєкт закону має бути підтриманий не менш як двома третинами парламентарів Латвійського сейму від його конституційного складу. Через відсутність необхідної кількості часу для підготовки проєкту закону та внесення відповідних змін до Конституції Латвії Латвійський уряд, який оголошує режим надзвичайного стану згідно Конституції Латвії, звернувся до закону Латвії “Про надзвичайну ситуацію та винятковий стан (переклад може бути неточним через відсутність перекладу терміну Джорджо Агабмена “state of exception” в українській політичній науці)”, який дозволяє уряду Латвії оголошувати режим надзвичайної ситуації на окремих територіях Латвійської держави або на всій їй одразу у разі загрози для латвійського суспільства у тому числі через природне лихо. Відповідний стан може бути оголошений на період 3 місяців. Раніше закон дозволяв уряду продовжувати стан надзвичайної ситуації самостійно на період не більше ніж 3 місяці. Наразі уряд необмежений у кількості продовжень стану

надзвичайної ситуації, але такі продовження мають бути погоджені із Латвійським сеймом. Здавалося б, ніякої загрози правам та свободам громадян немає, якщо ще і зважати на те, що уряд може і не мати підтримки парламенту у його проханні продовжити надзвичайний стан (наприклад, відсутність конституційної більшості у Сеймі хоча б у однієї партійної фракції в Сеймі також є однією із причин чому складно внести зміни до Конституції, які могли б включити до переліку причин оголошення надзвичайного стану термін “природне лихо”, цей самий фактор може грати і проти уряду Латвії). Проте Сейм прийняв 2020 року закон про “Регулювання поширення інфекції COVID-19 (Law on the Management of the Spread of COVID-19 Infection)”, який дозволив уряду впроваджувати такі обмежувальні заходи як заборона на збори, обмеження заходів тощо без необхідності оголошувати режим надзвичайної ситуації [68]. Тобто цей закон дозволив обмежувати відносні права людини навіть без оголошення стану надзвичайної ситуації, що і так можна вважати спірним, але цей епізод є черговою демонстрацією лякаючої крихкості демократичних систем у питанні ухвалення рішень органами державної влади. Звісно, після завершення пандемії COVID-19, що означає необхідність скасовувати усі обмежувальні заходи та скасовувати режими надзвичайних станів та ситуацій, якщо вони були запроваджені, ухвалення рішень у країнах ЄС з високою ймовірністю повернеться до звичного режиму – система стримувань та противаг функціонуватиме як слід, але подібний стиль публічного управління, який можна спостерігати на момент написання даної роботи, навколо ухвалення рішень про запровадження обмежувальних заходів та локдаунів є прецедентом для майбутніх поколінь керівництв держав країн ЄС в ухваленні уже ними рішень, які суперечать концепції верховенства права та конституціоналізму, Латвії зокрема. Хоча, знову ж, уряд Латвії послаблює чи посилює обмежувальні заходи в залежності від епідемічної ситуації в

країні, що вказує на відповідальність та усвідомлення урядом Латвії який вплив має виконавча влада на життя держави та права і свободи громадян.

А у Литві режим “екстремальної ситуації (extreme situation)” був запроваджений ще до оголошення ВОЗ пандемії, а у самій Литві не було виявлено жодного випадку захворювання на COVID-19 – 26 лютого 2020 року. Згідно Конституції Литви режим надзвичайного стану може бути запроваджений у разі наявності загрози для порядку у литовському суспільстві та у разі загрози конституційному ладу. Конкретно що може бути загрозою для “порядку у литовському суспільстві” у даному випадку Конституція Литви не визначає. Оголосити режим надзвичайного стану може лише Литовський сейм, а режим “екстремальної ситуації” був запроваджений урядом Литви. Згодом з’явилися укази про карантин базовані на законах про захист населення та протидію захворюванням [36]. Знову можна побачити загрозу зловживання владою, проте надію на те, що дані акти, які розширили повноваження виконавчої влади та надали їй право на встановлення вимог до допустимої кількості учасників зборів, доступу до освіти (заборона на фізичне відвідування закладів освіти, але і не всі школярі та студенти можуть мати безперешкодний доступ до Інтернет-мережі) не буде використано для тиску на верховенство права після завершення пандемії COVID-19 дає одна річ: уряд послаблює обмежувальні заходи у разі покращення епідемічної ситуації у країні. Хоча вже був випадок “погроз” від уряду запровадження режиму надзвичайного стану у разі подальших порушень литовцями обмежувальних заходів.

І хоч не уряд запроваджує надзвичайний стан, то у будь-якому випадку вже складається враження, що насправді роль у парламентів у формах правління з вагомою роллю парламенту в структурі державних органів досить обмежена, особливо у випадку запровадження обмежень на збори великого скупчення людей. Знову ж, у сучасному світі існує можливість організації зустрічей з допомогою відповідних додатків, які

працюють через підключення до мережі Інтернет, але чи буде ефективним таке засідання законодавчого органу, якщо існують проблеми з підключенням до мережі Інтернет або якщо існують обмеження на кількість учасників у відео-конференції? Відповідь – ні, модель фізичної присутності у даному випадку лишається ефективнішою, хоч уряд і може вести засідання у режимі відео-конференції, адже у випадку із ним не перевищується обмеження на кількість учасників у такому засіданні. Це до того, що парламент у парламентарній республіці у такій ситуації як пандемія COVID-19 радше ще більше стає схожим на додаток до виконавчої влади, необхідний виключно для створення необхідного правового фундаменту, на якому уже виконавча влада “розбудовує” свої рішення.

Проблеми східноєвропейських країн ЄС та самої України, яка також перебуває географічно у цьому регіоні: звинувачення урядів у хаотичній політиці протидії поширенню COVID-19, закони уведенні в дію “заднім числом”, застороги навколо самих положень цих законів, всесильність парламентів у разі наявності більшості, що підтримує уряд, “ігри” із виборчими процесами, і так само запровадження обмежувальних заходів для протидії поширенню COVID-19 або без оголошення відповідного правового режиму, що уможливорює такі дії, або оголошення “із запізненням”.

У перший час болгарський уряд міг стримувати епідемію у своїй державі, проте на Болгарії позначається один фактор – боротьба із корупцією та непотизмом, яка не приносить успіхів через що до уряду, парламенту та правосуддя в болгарському суспільстві існує брак довіри. Тим не менш надзвичайний стан у Болгарії через пандемію COVID-19 був оголошений (оголосити такий стан пропонує уряд, а парламент має схвалити таку пропозицію голосуванням), а також пізніше (23 березня) був прийнятий закон “Про заходи та дії на час надзвичайного стану,

оголошеного Парламентом 13 березня 2020 року”. Навколо цієї ситуації є кілька проблем: по-перше, Конституція Болгарії надає мало інформації щодо того що таке “надзвичайний стан” у Болгарії, тобто його можна розуміти по різному і водночас із змісту закону “Про Оборону та Військові сили” впливає, що надзвичайний стан у Болгарії – це відповідь радше на виключно воєнну загрозу, якою COVID-19 не є (а насправді у Болгарії може бути оголошений “надзвичайний стан через стихійне лихо” і навіть без згоди парламенту, як у випадку із надзвичайним станом); по-друге, згаданий Закон хоч і був прийнятий 23 березня 2020 року, але набрав чинності 13 березня 2020 року, тобто “заднім числом”!; по-третє, закон дозволив військовим застосовувати силу проти цивільних, якщо це “абсолютно необхідно” (які підстави – не сказано), Міністру охорони здоров’я Болгарії ухвалювати до виконання рішення стосовно обмежувальних заходів на час надзвичайного стану самостійно, а згода парламенту так само не потрібна, а також Законом дозволили працівникам поліції звертатися до Телекомунікаційних компаній у Болгарії з вимогою негайно надати дані користувачів мобільних пристроїв тощо, притому що рішення ухвалюється без висновку суду [93]. Усі ці заходи змогли з’явитися завдяки тому, що на початку пандемії за перебування на посаді Прем’єр-міністра Болгарії Бойка Борисова у парламенті більшість мала фракція прихильної до нього політичної партії – ГЕРБ.

Стосовно Польщі увагу варто приділити ще одній події, певно головній події у цій країні в умовах пандемії COVID-19 – президентськими виборам, точніше тому як намагалися провести відповідний виборчий процес вчасно. Польща зазнала слабшого струсу, аніж інші країни ЄС, проте правляча партія Право і справедливість внесла за майже місяць до дня голосування на президентських виборах проєкт закону, у якому пропонувалося внести зміни до Конституції Республіки Польща [96], що мали подовжити термін повноважень чинного на той момент президента

Анджея Дуда, якого підтримує Право і справедливість, а самі заплановані вибори мали бути скасовані. Натомість виборчий процес дійшов до кінця: голосування було відтерміновано на 28 червня, за підсумками якого Анджея Дуда був переобраний президентом Польщі. А ще до того ПіС пропонували провести поштове голосування. Опозиція не погоджувалася на жодну пропозицію ПіС, противники правлячої партії вважали, що голосування буде нечесним, а ще прикметним було те, що для Польщі поштове голосування – новий досвід, таких пропозицій перед тим не виникало. Дані події лише підсилювали розмови про “авторитарність” польського політичного режиму, а також про “неліберальну демократію”, якою називають і Угорщину. Чому це важливо? Оскільки у даній роботі розглядається так само питання впливу коронакризи на прийняття державними інститутами тих чи інших рішень, то і доречно у цій роботі було звернути увагу на приклад із президентськими виборами у Польщі та на які кроки “підштовхує” пандемія COVID-19.

Обмежувальні заходи не зробили з Польщі “неліберальну демократію”, “консерватизм” у політику Польщі Анджея Дуда та Ярослав Качинський (лідер ПіС) почали “вмонтовувати” не щойно COVID-19 прийшов до держави. Водночас ближче до кінця 2020 року та на початку 2021 року фіксувалося невдоволення через запроваджені обмежувальні заходи: у листопаді 2020 до протестів через рішення Конституційного суду у питанні абортів доєдналися і незадоволені неефективними на їх погляд діями уряду у протидії коронавірусній інфекції, а у 2021 році вже польські судді говорили, що більшість введених обмежувальних заходів можуть бути запроваджені за Конституцією Польщі лише у випадку введення надзвичайного стану [76]. Отже, так Польща також є однією із країн ЄС, у яких обмеження деяких відносних прав людини через обмежувальні заходи стало неконституційним, так як не було запроваджено відповідного правового режиму [54]. Конституцією Польщі передбачено три “сценарії”

на випадок загрози для польського суспільства. У контексті даної роботи автора дослідження цікавить лише третій – режим природного лиха, яким COVID-19. Проте Конституція Польщі і дозволяє обмежувати через закон, але у ньому має бути визначена мета такого обмеження. У законі, яким у Польщі був наданий дозвіл уряду запроваджувати обмежувальні заходи для протидії поширенню COVID-19 (“COVID-19 Statute”), незважаючи на те, що це закон, не дотримано такої вимоги, а отже постає питання конституційності запроваджених обмежувальних заходів Польщі. А ще є питання і до того чи може сам польський уряд деякі з тих обмежувальних заходів запроваджувати: наприклад, право на пересування може бути обмежене виключно законодавчим, але не підзаконним актом.

У Румунії ситуація із передуманням обмежувальних заходів режиму надзвичайного стану повторилась: 9-го березня 2020 року, вже на наступний день після оголошення ВОЗ пандемії COVID-19, уряд Румунії почав вводити поступово обмежувальні заходи: призупинення польотів до Румунії з інших країн та закриття шкіл. Перший захід поширюється у якості обмеження прав та свобод лише на громадян, які перебувають за кордоном та намагаються повернутися на батьківщину, хоча це не скасовує того, що це обмеження яке передбачає попереднє запровадження режиму надзвичайного стану, а другий захід є, як уже відомо, обмеженням права на освіту. Режим надзвичайного стану у Румунії був запроваджений лише 16 березня 2020 року і на 30 днів, продовження терміну дії якого можливе лише за згодою парламенту Румунії. Він може бути запроваджений лише через указ Президента Румунії, але має бути надана згода парламенту, який у свою чергу не може вносити змін до указу Президента. Що також цікаво, то в указі Президента Румунії має бути вказано які права громадян будуть обмежені під час дії режиму надзвичайного стану, але це уже вимога закону про режим надзвичайного стану, а не Конституції Румунії. Виникає питання що ж тут завадило? Справа не у переліку умов, за яких можливе

запровадження режиму надзвичайного стану у Румунії, його у Конституції Румунії немає. Тут можливе пояснення полягає у кризі, яка є у політичному житті Румунії: Президент не має згоди із румунським урядом меншості, як і парламент, тому “дозвіл” уряду діяти з перевищенням повноважень може тут вважатися не провалом системи поділу влад, а результатом тактики дискредитації уряду. А після завершення дії режиму надзвичайного стану був розроблений та уведений в дію проєкт закону про “стан тривоги” (state of alert). Він дозволив оголошувати такий стан (який де факто повторював концепцію режиму надзвичайного стану) проголошувати уряду, а за цим могли послідувати усі обмежувальні заходи, які діяли ще в часи дії надзвичайного стану – обмеження роботи чи закриття закладів харчування, закриття закладів освіти (обмеження права на освіту, якщо немає дистанційного навчання із стабільним зв’язком із мережею Інтернет) [85].

У Словацької республіки спільна проблема із Чеською республікою у питанні протидії поширенню COVID-19 – уряд теж звинувачується у відсутності стратегії дій у оголошеному карантині. І знову ж найбільше критики мав саме уже колишній прем’єр-міністр Словацької республіки – Ігор Матович. Але якщо у Чеській республіці уряд занадто сильно покладався на жорсткі обмежувальні заходи, то у Словацькій республіці уряд мав один локдаун, ефективний на той момент, але не поспішав вводити наступний [90]. Натомість уряд вважав за доцільне оголосити лише загальне тестування, виявити спалахи захворювання та ввести локальні локдауни. Проте жорсткі обмежувальні заходи діяли, хоч локдауну на той час (осінь 2020 року) не було оголошено. Через таку невідповідність дій уряду та фактичній епідемічній ситуації у суспільстві також виникали протести проти обмежувальних заходів. Надзвичайного стану уряд також не поспішав вводити вдруге і “непорозумінь” в ході його введення не виникало: парламент сам ухвалює рішення чи вводити

надзвичайний стан, чи ні. Без належної реакції на зростаючі показники захворюваності та смертності уряд Словацької республіки втратив підтримку, що також логічно, а сама Словацька республіка займає лідируючі позиції за показниками смертності від COVID-19. А все ж у Словацькій республіці не спостерігалось “узурпації влади”, не дивлячись на критику щодо особи самого Ігоря Матовича, і найбільшим скандалом за час пандемії стали лише таємні перемовини прем'єр-міністра із керівництвом РФ щодо закупівлі несертифікованої у ЄС російської вакцини проти коронавірусної інфекції COVID-19 Sputnik V, але це питання зовнішньополітичної діяльності і може стосуватися воно даної роботи лише у вимірі проблеми впливу “європейської бюрократії” на ухвалення рішень державними урядами ЄС, які суперечать політиці ЄС, але входять до сфери інтересів країн ЄС.

У Конституції Словенії наявне положення про режим надзвичайного стану. Він може бути уведений у разі наявності “загрози для існування держави”. Режим надзвичайного стану у Словенії може бути запроваджений рішенням Національної асамблеї (парламент Словенії) за пропозицією уряду Словенії. Але, попри широке формулювання “загроза для існування держави” запровадження режиму надзвичайного стану у Словенії, що дозволило б обмежувати відносні права людини, не відбулося. Натомість уряд Словенії у запровадженні обмежувальних заходів, спрямованих на протидію поширення COVID-19 спирався на закон “Про інфекційні захворювання”, що насправді не давало підстав для обмеження прав на вільне пересування та на освіту. Тобто усі укази уряду для протидії поширенню COVID-19 спиралися лише на цей акт. Схожу ситуацію ми можемо спостерігати і у більшості з попередніх країн, що були оглянуті [15].

Угорщину прийнято у сучасному дискурсі вважати авторитарною державою. Для обґрунтування цієї позиції звертаються до прикладу із

державним регулюванням журналістської діяльності, через що незалжені журналісти у цій країні відчують тиск, а зустріти критику уряду прем'єр-міністра Віктора Орбана у національних медіа складно (якщо взагалі можливо). У ліберальних лідерів ЄС викликає занепокоєння діяльність глави угорського уряду, який перебуває при владі з 2010 року, а політична партія ФІДЕС, до якої він належить, має більшість в угорському парламенті, що гарантує підтримку Віктору Орбану. Одним з найгучніших рішень за час чинної каденції угорського парламенту, у тому числі і за час пандемії COVID-19, було прийнято парламентом Угорщини 30 березня 2020 року – закон “Про захист від Коронавірусу (у медіа доволі поширена назва – Enabling act)”, яке розширило повноваження уряду Угорщини у протидії COVID-19 на час режиму надзвичайного стану, введеного в країні раніше у зв'язку з епідемією COVID-19 в країні, часові межі якого не були визначені, а отже режим не мав обмежень у часі своєї дії [58]. Рішення парламенту дозволило уряду Угорщини керувати за допомогою декретів, що дозволило обходити волю парламенту у тих чи інших питаннях. Природньо такі події викликали занепокоєння у правозахисників, які побачили у рішенні парламенту продовження за їх словами авторитарно спрямованої політики Віктора Орбана, занепокоєння ліберальних лідерів ЄС так само стосується у першу чергу саме фігури Орбана. Законом також передбачено посилення кримінальної відповідальності за порушення карантинних заходів та за розповсюдження неправдивої інформації (вважається, що “неправдивої інформації” стосовно COVID-19). Критерієв для визнання інформації недостовірною в Угорщині немає, тому закон полишає виключно на самих людей трактування та визначення того, що саме можна назвати неправдивою інформацією (“fake news” як сам Віктор Орбан висловлюється стосовно відповідних повідомлень). Надалі почалося те, що інакше як спекуляцією не назвеш – пошуки відповіді на питання коли той режим надзвичайного стану скасують, адже терміну до якого він

діє – немає. Формально порушень Конституції Угорщини ані парламент, ані уряд не допустили, занепокоєння стосовно прав, свобод, прийняття рішень державними органами в умовах, у яких опинилась Угорщина виникають більше з огляду на *realpolitik*, так як сама Конституція Угорщини – це по суті і є продукт чистої *realpolitik*.

Що також прикметно від моменту прийняття *Enabling Act* в Угорщині: скасовано усі вибори, які мали відбутися, на час дії надзвичайного стану. А ще, недивлячись на розширення повноважень уряду Угорщини, “усе ще” потрібна згода парламенту на продовження надзвичайного стану в країні, і уряд повинен звітувати які заходи з якою метою він запроваджує в час надзвичайного стану. З огляду на політичну ситуацію в країні це виглядає звісно як чисті формальності, але коли захворюваність на COVID-19 знизилась у червні 2020 – надзвичайні повноваження уряду були скасовані, а режим стану небезпеки – скасовано також. Пізніше було введено режим надзвичайного стану, а повноваження уряду знову розширені, але усі процедури, яких вимагала Конституція для таких дій знову було дотримано: парламент не посунули на задній план, а уряд звертався з проханням продовження надзвичайного стану до парламенту, а не вдавався до самостійних дій всупреч Основному закону.

Для економіки Хорватії найважливішою сферою є туризм, тому і тут не стає сюрпризом “гра” з обмежувальними заходами у передчас туристичного сезону. Епідемія не принесла поразки на попередніх парламентських виборах партії діючого на той момент і наразі прем’єр-міністра Республіки Хорватія Андрея Пленковича через ефективну у цифрах протидію уряду поширення COVID-19, але *найнижчий рівень* явки на дострокових виборах, що відбулися влітку 2020 року, з часу проголошення незалежності Хорватії. І це наврядчи можна назвати випадковістю. По-перше, чергові вибори мали відбутися восени 2020 року. По-друге, Хорватія залежна від туризму і точно не могла залишатися на

жорсткому карантині протягом літа, а послаблення обмежувальних заходів у будь-якому випадку призвело б до стрімкого збільшення показників захворюваності всередині країни також, а отже це означало б зниження рівня популярності Хорватської демократичної співдружності (ХДС) – партії, до якої належить прем'єр-міністр Хорватії. В умовах пандемії ХДС вдалося отримати найкращий результат за всі свої вибори за рахунок визначення вдалого моменту для проведення дострокових парламентських виборів. Отже у Хорватії, на відміну від Польщі вирішили скористатися пандемією для наближення виборів [2].

Щодо обмежувальних заходів, запроваджених у Хорватії для протидії поширенню COVID-19: по-перше, у Хорватії обмеження відносних прав людини (що є наслідком запровадження обмежувальних заходів) можливі виключно через законодавчий акт в час дії одного з трьох режимів надзвичайної ситуації (одним з таких є “стан стихійного лиха”), який має бути підтриманий не менш як третиною від конституційного складу парламентарів Собару (хорватський парламент), а, по-друге, тут склалася схожа із досвідом Болгарії ситуація – затвердження обмежувальних заходів законодавчо відбулося “заднім числом”. Надзвичайного стану не було запроваджено, а отже не було “вікон”, які б відкривали можливість обмеження відносних прав людини, отже всі запроваджені на даний момент обмежувальні заходи у Хорватії мали б бути скасовані органом конституційного контролю, але цього не відбулося! І не усе так просто навколо питання того, хто саме запроваджував обмежувальні заходи у Хорватії: на момент початку пандемії COVID-19 у Хорватії діяв (діє досі) закон “Про захист громадськості”, проте до нього були внесені правки, внаслідок яких був створений Штаб захисту громадськості. І саме цей Штаб став відповідальний за запровадження обмежувальних заходів для протидії поширенню COVID-19, так як його мета і полягає у боротьбі з

поширенням COVID-19, і його рекомендації (guidelines) є обов'язковими до виконання. Отож, подвійне порушення Конституції Хорватії. А Конституційний Суд Хорватії з усіх обмежувальних заходів скасував лише два – заборону роботи у неділю та обмеження на участь депутатів Сабору у парламентських сесіях [84].

У Чеській республіці на даний момент введені одні з найбільш жорстких карантинних обмежень для стримування поширення коронавірусної інфекції у порівнянні з іншими країнами ЄС, США та Україною. Якщо коротко підсумовувати, то майже усе в цій країні “закрито” практично із самого початку пандемії COVID-19. Для цього доводилося вводити і надзвичайний стан, продовжувати його. А в останнє, коли такий стан був оголошений – уряд це зробив окремо без схвалення з боку парламенту, за що прем'єр-міністр Андрей Бабіш зустрів критику від чеських парламентарів. Це закономірно, оскільки, як вже було сказано, рішення про оголошення надзвичайного стану урядом Чехії має бути схвалено і парламентом Чехії. До цього випадку додаються ще слова чеських парламентарів про відсутність послідовності дії уряду Чехії та спирання на наукові дані, натомість дії урядовців схожі на випадкові дії. В якості прикладу приводяться випадки послаблення певних карантинних обмежень за умови погіршення епідеміологічних показників. Все ж випадок із подовженням надзвичайного стану без погодження із парламентом – показовий. Минуло більше місяця з того часу і Чехія не стала “авторитарною” країною, але ми можемо бачити тенденцію урядів “брати усе в свої руки” у питанні протидії поширенню COVID-19. Автор даної роботи не схильний шукати пояснення у “жазі до влади” у даному випадку, натомість він вважає, що система стримувань та противаг у випадку із стримуванням поширення коронавірусної інфекції виступила як “гальмо”, яке вирішили “обійти” [35].

Україна встановила обмежувальні заходи для протидії поширенню коронавірусної інфекції у дуже вдалий з точки зору епідемічної ситуації час – на момент встановлення обмежувальних заходів у країні був зафіксований 1 випадок захворювання на COVID-19. Режиму надзвичайного стану не довелося запроваджувати, натомість у окремих областях та по всій країні із часом запроваджувався режим надзвичайної ситуації. Режим надзвичайного стану в Україні може бути запроваджений лише через указ Президента України, який має бути підтриманий більшістю голосів від конституційного складу депутатів Верховної Ради України, натомість режим надзвичайної ситуації може бути запроваджений указом Кабінету міністрів України (український уряд). Різниця полягає у тому, що запровадження режиму надзвичайної ситуації не дозволяє обмежувати відносні права людини України та не наділяє уряд додатковими повноваженнями. Тож, режим надзвичайної ситуації був запроваджений, так як була законна підстава – у регіоні її дії була наявна епідемічна загроза для населення. Проте своїм указом "Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів" уряд встановив заходи, якими і обмежив відносні права людини. Конституційний суд України за позовом групи народних депутатів України розглянув відповідність певних пунктів згаданого указу до Конституції України, парламентарі звертали увагу на пункти про: про заборону на період карантину масових заходів, роботи закладів громадського харчування, торгово-розважальних центрів, регулярних та нерегулярних перевезень, проведення планової госпіталізації медичними закладами. Указ втратив чинність на момент винесення рішення, але Суд звернув у висновку увагу на те, що такі заходи можуть бути встановлені лише через законодавчий акт парламенту, в той час як указ уряду – це підзаконний акт. Таким чином уряд обмежив право

на вільні збори, право на підприємницьку діяльність, право на вільне пересування. Нагадаю, що режим надзвичайної ситуації в Україні не дозволяє обмежувати відносні права людини [74].

Як бачимо, у випадку з більшістю розглянутих держав, спостерігаємо недотримання вимог конституції у питанні запровадження обмежувальних заходів для протидії поширенню COVID-19, що може відбуватися у тому числі і через ігнорування урядом ролі парламенту у відповідному питанні та ігноруванням таких порушень органом конституційного контролю. Це становить загрозу для системи стримувань та противаг, як і виправдання урядом своїх дій відсутністю відповідних законодавчих положень, що уможливають легальну відповідь на поширення таких загроз суспільству як пандемія хвороби.

Також спостерігаємо як наявність у парламенті прихильної до уряду держави більшості гарантує підтримку будь-яких ідей уряду щодо “захисту здоров’я громадян”, навіть якщо вони суперечать нормам конституції. А це становить загрозу для прав людини.

РОЗДІЛ II. РЕАКЦІЯ СУСПІЛЬСТВА НА ПОСИЛЕННЯ РОЛІ ДЕРЖАВИ У КРАЇНАХ ЄС ТА УКРАЇНІ

Загалом у країнах ЄС та в Україні протести відбуваються переважно через жорсткість запроваджених обмежувальних заходів. Хоч до обмежених прав людини у зв'язку із запровадженням обмежувальних заходів для протидії поширенню COVID-19 і потрапило право на протест, що частково пояснюється обмеженням на кількість учасників, якій дозволяється збиратися, це не “розв'язує” руки правохоронцям до жорстких дій по відношенню до протестувальників, хоча і такі випадки трапляються (застосування водометів та побиття протестувальників у Франції). А також обмеження права на підприємницьку діяльність дало свій ефект – “економічний простой” малого та середнього бізнесів, що означає втрату прибутку для власників таких бізнесів. У цій ситуації зберігають вплив великі бізнеси, корпорації, а сама держава вдається до надання пакетів економічної допомоги підприємцям, які зазнають збитків через обмежувальні заходи, встановлені з метою протидії поширенню COVID-19. Це призводить до залежності від допомоги держави, а отже посилює її роль у житті громадянина, що уже додається до залежності громадян від обмежувальних заходів так як їх порушення веде до адміністративної чи навіть кримінальної відповідальності. А ще необхідно зважати і на вплив рівня довіри до самих державних структур з боку суспільства у ході “коронакризи”, адже чим нижчий рівень – тим мають бути і жорсткіші протести.

У країнах Західної Європи демонстрації суспільства проти запроваджених обмежувальних заходів “вирують” саме через жорсткість цих заходів.

На жаль, дані щодо зміни рівня довіри до уряду Австрії за час пандемії COVID-19 у порівнянні із допандемійними часами відсутні і

автору даної роботи у своїх спостереженнях доводиться спиратися на найбільшу демонстрацію проти обмежувальних заходів запроваджених для протидії поширенню COVID-19 1 лютого 2021 року, коли кількість учасників такого протесту у Відні становила 10000 людей. Причина – незгода з обмеженням “права на протест”, оскільки діє обмеження на кількість учасників будь-яких зборів [13].

Для Бельгії найбільш гучним випадком демонстрації проти запроваджених обмежувальних заходів стала “вечірка” противників таких заходів у парку в Брюсселі, що відбулась 1 травня 2021 року [18].

У питанні підтримки уряду Люксембургу у суспільстві Люксембургу автор даної роботи може спиратися лише на зауваження професора публічного права в Університеті Страсбурга Едоардо Стоппіоні: “Впродовж першої хвили громадськість підтримувала обмежувальні заходи, запроваджені урядом, у той же час під час другої хвили таких обмежень виріс рівень критики дій уряду через брак виправданості таких заходів та їх неузгодженості” [66]. Відповідних відсотків у своїй статті він не наводить, на жаль.

Хоча повідомлень про протести проти обмежувальних заходів, запроваджених у Люксембурзі для протидії поширенню коронавірусної інфекції, багато. Один з показових протестів відбувся у Люксембурзі 6 березня 2021 року (це не останній протест проти запроваджених у країні обмежувальних заходів): протестувальники влаштували демонстрацію, загальним меседжем якої було те, що COVID-19 є “політичною маніпуляцією”, яка використовується для обмеження відносних прав людини. На додачу до цієї демонстрації додаються марші за відкриття закладів харчування.

До речі, згаданий Окружний суд, який визнав неконституційним рішення про запровадження комендантської години у Нідерландах, у цій історії підносить ще один факт – через неконституційне запровадження

комендантської години у Нідерландах спалахнули “найгірші протести за попередні 40 років” [71]. В принципі це найгучніші випадки протестів проти обмежувальних заходів запроваджених для протидії поширенню коронавірусної інфекції (січень 2021 року), якщо не зважати на протести у Нідерландах 14 березня 2021 року, у яких взяли участь 2000 демонстрантів. На цих протестах демонстранти висловлювали своє обурення проти всіх обмежувальних заходів, не лише проти комендантської години.

15 січня з’явилась інформація, що рівень довіри нідерландців до уряду Нідерландів впав. У листопаді 2020 року цей показник становив 58%, а на момент січня 2021 року – 45% [там само]. На думку автора даної роботи це прямо пов’язано із історією із запровадженням комендантської години. Самі нідерландці у опитуваннях повідомляють, що схильні вважати, що уряд не зміг пояснити мети введення тих чи інших обмежувальних заходів, але епідемічна ситуація у Нідерландах була однією із найкращих у ЄС.

У ФРН же можуть пояснити мету введення тих чи інших обмежувальних заходів, але уряд в обличчі канцлера здатен визнавати і те, що встановлені обмежувальні заходи через поширення COVID-19 надто жорсткі. Так сталося після демонстрацій проти встановлення третього “локдауну”. Обмежувальні заходи були послаблені, а отже тут ми маємо ще і приклад того що держава здатна вести діалог із суспільством під час такої кризи як пандемія COVID-19.

У Франції ж був введений один із найбільш жорстких “локдаунів”, що посилює напругу у суспільстві, оскільки через обмеження права на підприємницьку діяльність та через зміну режиму роботи закладів харчування, культури тощо такі заклади почали отримувати менші прибутки, відповідно опинилися на межі припинення роботи взагалі. Водночас на фоні цього у Франції опитування почали показувати

зростання прихильності ідеї того, що держава повинна займати більш вагому роль у житті французького суспільства. Але картина не така однозначна: однією з найгучніших тем навколо Франції є обговорення законопроекту “Про всеосяжну безпеку”, що буде розглянутий у березні цього року (час написання уривку – лютий 2021). У даному проєкті пропонується ввести покарання, аж до кримінального, для тих, хто документує фото- та відеографічно дії поліції. Обґрунтовується необхідність такого закону тим, що з його допомогою вдасться захистити поліцейських від фізичного та психологічного тиску через їхні дії. Правозахисники та опоненти президента Франції вбачають у цьому тиск на медіа, оскільки вони не матимуть за їх логікою права фільмувати насильницькі дії поліцейських, а завдяки такому кроку вдалося запобігти багатьом випадками насильства з боку офіцерів поліції. Реакції надійшла і від керівництва ЄС, яке попросило зробити ревізію законопроекту. Який зв’язок із пандемією COVID-19? Проєкт даного закону з’явився після кількох показових випадків розгонів демонстрацій противників обмежувальних заходів, запроваджених для протидії поширенню COVID-19.

Так звані “жовті жилети” не зникли. Слід їхньої діяльності і впливає на сприйняття діючої влади французами, і самі вони продовжують з’являтися на акціях протесту. Їх можна помітити і під час протестів проти обмежувальних заходів, введених з метою стримання поширення коронавірусної інфекції, і під час протестів проти проєкту закону “Про всеосяжну безпеку”. До цих подій можна згадати і скандали, які виникали на початку епідемії коронавірусної інфекції у Франції, пов’язані з медичними масками, яких просто не виявилось на складах Франції, а політичні актори були змушені брехати про їхню неефективність, в контексті посилення недовіри до діючого політичного керівництва Франції [73].

Країни ЄС Південної Європи є прикладом того, що високий рівень довіри не означає відсутності демонстрацій проти обмежувальних заходів, встановлених для протидії поширенню COVID-19. Але це радше вказує на те, що незадоволені політикою уряду будуть за будь-якої ситуації.

Так прикметною стала інша “скарга” протестувальників у Данії. В кінці березня на одній з акцій протесту через прийнятий закон, пов’язаний з протидією поширенню COVID-19 (epidemic law), який замінив “епідемічний указ”, протестувальники обурювалися передбаченим у законі пунктом про “коронапаспорти” (“corona passports”) [48]. Ці “паспорти” є додатком для мобільного пристрою, який дозволяє побачити, чи має власник мобільного пристрою щеплення проти COVID-19, негативний/позитивний результат тестування на наявність захворювання. Це приклад протестів з боку суспільства під час COVID-19 не лише через уже ухвалені рішення, але і через рішення, які готуються до ухвалення.

У Ірландії протести проти обмежувальних заходів та на фоні економічних збитків через них так само мають місце, а поліція застосовує силу лише у відповідь на жорсткі дії з боку самих протестувальників.

Рівень довіри до уряду у Ірландії виріс за час пандемії: 49% у лютому 2021 року проти 41% у листопаді 2019 [53].

Опитування показують, що 83% громадян Фінляндії довіряє уряду у протидії COVID-19 [45]. На жаль, даних щодо рівня довіри до уряду Фінляндії у 2019 роках не було знайдено.

Акцій протесту проти обмежувальних заходів запроваджених для протидії поширенню COVID-19 у Фінляндії небагато і вони не носять масового характеру.

А ось навколо протестів у Швеції, пов’язаних з обмежувальними заходами, склалася незвична ситуація – локдауну на момент написання цієї роботи уряд Швеції не запровадив (лютий 2021 року), але відбулися протести проти обмежувальних заходів. Виявилось, що протестувальників

скликав колишній студент, який висловив сумнів у тому, чи реальна пандемія взагалі. Протест розігнали. Перед тим відбувалися поодинокі демонстрації, але лише стосовно питань фінансової підтримки від держави у час дії обмежувальних заходів, запроваджених для протидії поширенню COVID-19.

На Балканському півострові причини протестів схожі: жорсткість обмежувальних заходів. Це відбувається періодично у Естонії [39].

У питання довіри до уряду Латвії у розпорядженні є лише показники стурбованості опитаними громадянами Латвії щодо ситуації навколо коронавірусної кризи, але вони не дають відповіді на питання зміни ставлення суспільства Латвії до уряду своєї країни. На це питання не можуть дати відповіді і протести, які виникають проти обмежувальних заходів, оскільки “практика” таких протестів поширена у всіх країнах, що оглядаються: випадки протестів поодинокі, а на серйозний протесний рух проти обмежувальних заходів запроваджених у Латвії, як і в інших країнах (виняток – Україна, але про це згодом), що оглядаються у цій роботі жодних натяків немає. Протести відбуваються через жорсткість обмежувальних заходів.

Саме суспільство у Литві відносно спокійно реагує на запроваджені обмежувальні заходи. Зокрема у Литві дуже низький рівень протестів, а попередній висвітлений випадок громадського невдоволення обмежувальними заходами датується листопадом 2020 року, але те важко назвати сильним невдоволенням, оскільки серед вимог до уряду найгучнішою була лише вимога скасувати правило носити медичні та захисні маски загалом у всіх громадських місцях, у тому числі на вулиці, хоча проблему у тому, аби носити медичну маску у магазині, протестувальники не бачили. На жаль, з’ясувати через такі події рівень довіри до уряду Литви серед литовців неможливо, але відсутність масових протестів проти обмежувальних заходів вказує на те, що литовці визнають

роль держави у врегулюванні коронавірусної кризи і готові із нею миритися.

Що до Південного регіону ЄС: у Іспанії. На жаль, дані щодо рівня довіри до уряду Королівства у березні-квітні 2020 року відсутні, є лише за грудень 2020 року, вони показують, що рівень довіри до загальнонаціонального уряду Іспанії серед опитаних становив 47,8% [78]. А дані щодо довіри до регіональних урядів Іспанії відсутні. Але протести так само мають місце і через жорсткість обмежувальних заходів.

Жахи у перші місяці епідемії COVID-19 у Італійській республіці, які передавали ЗМІ на увесь світ, пояснюють чому у Італійській республіці режим надзвичайної ситуації діяв протягом більш ніж одного року. Прикметно, що уведення жорстких обмежувальних заходів для протидії поширенню COVID-19 вплинуло на рівень довіри до держави з боку громадянського суспільства: показник виріс від 42% до 72%, хоча і впав у наступні кілька місяців, але залишається на рівні вище 60% [33]. Проте це на думку автора даної роботи відбулося радше через страх, який панував у суспільстві – держава виступила силою, яка здатна приборкати або хоча б спробувати приборкати загрозу, на відміну від “ефемерного” ЄС, довіра до якого навпаки зменшилась [там само].

Усе ж це не вплинуло на протесні настрої у суспільстві: протягом року у Республіці періодично відбуваються протесні акції пов’язані з обмежувальними заходами, запровадженими урядом. Учасники протестів вимагають послаблення обмежувальних заходів через непропорційність жорсткості обмежень фактичній епідемічній ситуації.

На Кіпрі демонстрації проти обмежувальних заходів стали радше каталізатором протестів взагалі, тому жорсткість обмежувальних заходів для самих кіпріотів – це питання другорядне. Прикметним є і одне зауваження щодо цих протестів, проте, на жаль, статистичними даними його не підтвердити: “цей уряд втратив довіру” [42]. Ці слова стосуються

радше іншого питання, через яке сталися заворушення у суспільстві, але це і є нагадуванням про те, що держава не може отримати високий рівень довіри на час боротьби із певним лихом як пандемія COVID-19 притому, що у суспільстві зберігаються спогади про негатив, пов'язаний із урядом. У випадку із Кіпром це корупційні скандали.

А у східноєвропейських країнах, які досліджуються у цій роботі, демонстрації проти обмежувальних заходів “перемішуються” із демонстраціями проти самих урядовців, а також однією з причин демонстрацій проти обмежувальних заходів, запроваджених для протидії поширенню COVID-19 є невдоволення через незрозумілу та хаотичну політику держав у протидії поширенню COVID-19.

Так у Болгарії невдоволення обмежувальними заходами, запровадженими для протидії поширенню COVID-19, серед громадськості радше “перемішалось” із невдоволенням роботою самого уряду Болгарії та звинуваченням колишнього на момент написання цієї роботи Прем'єр-міністра Болгарії Бойка Борисова у “покриванні” корупції та вимогами його відставки. Якщо невдоволення демонстрантів і спрямовується на самі обмежувальні заходи, то з причини того, що через те, що вони непропорційно жорсткі або не дозволяють вести підприємницьку діяльність (обмеження права на підприємницьку діяльність).

У Польщі демонстрації проти обмежувальних заходів – це реакція на обмеження прав людини внаслідок запровадження обмежувальних заходів для протидії поширенню COVID-19, які поєднують у собі інколи демонстрації проти тиску на судову гілку влади та проти рішення Сейму про заборону абортів.

У Румунії демонстрації незгоди із рішенням стосовно обмежувальних заходів налічують тисячу або більше демонстрантів. Серед гасел протестувальників є “у нас забрали права”, але поліція застосовує силу

проти протестувальників лише у виняткових випадках, хоч і діє обмеження на кількість присутніх під час зборів та демонстрацій.

У той же час змінився рівень довіри до уряду та парламенту Румунії, перший відповідальний за запроваджені обмежувальні заходи: у 2019 році довіра до уряду та парламенту Румунії серед румунців становила 13,8% та 11,2% відповідно [37], а у 2020 після початку пандемії цей показник виріс до 43,3% та 39,1% відповідно [70]. Зміну цих показників можливо пояснити через те, що саме ці органи влади мають повноваження встановлювати обмежувальні заходи для протидії поширенню коронавірусної інфекції COVID-19 за умови дії особливого правового режиму.

У Словаччині до відставки уряду Ігоря Матовича демонстрації проти обмежувальних заходів відбувалися через непропорційність цих заходів до наявної епідемічної ситуації та загалом незрозумілої громадськості політики протидії поширенню COVID-19.

На жаль, дані щодо зміни рівня довіри до уряду Словенії протягом пандемії COVID-19 відсутні. Натомість демонстрації проти обмежувальних заходів, запроваджених урядом для протидії поширенню COVID-19 поєднують у собі і вимоги прем'єр-міністра Словенії Янеза Янша до піти у відставку. Причина: “занепад демократичних цінностей” [87], спровокований обмеженням прав та свобод через запроваджені обмежувальні заходи для протидії поширенню COVID-19.

Недивлячись на занепокоєння правозахисників через заборону на збори в Угорщині, демонстрації проти обмежувальних заходів, запроваджених для протидії поширенню COVID-19, відбувалися і обурення громадськості стосується переважно тих заходів, які обмежують право на підприємницьку діяльність, а агресивних дій з боку правоохоронців по відношенню до протестувальників не спостерігається.

Протести через обмежувальні заходи у Хорватії організовані здебільшого так званими “ковід-скептиками”, які не вірять у існування COVID-19 та вважають пандемію COVID-19 всередині своєї країни вигадкою, тобто конфлікту між державою та суспільством як такого через обмежувальні заходи немає.

Можливе нерозуміння зі сторони уряду Чеської республіки як діяти в умовах пандемії COVID-19 цілком можуть мати зв'язок із високим рівнем недовіри до нього зі сторони громадськості: опитування свідчать, що 76% населення не довіряють уряду Чеської республіки та 66% населення не довіряють Міністерству охорони здоров'я Чеської республіки [34]. Це може бути і через жорсткі карантинні обмеження, які впливають на права людини, і через відсутність системного підходу до стримування поширення COVID-19. Щодо жорстких обмежувальних заходів: протести проти них мали місце, як і у всьому ЄС загалом (та не всюди це траплялося без згадування теорій щодо того, що пандемія COVID-19 є вигаданою). У тому числі на одному з протестів у Чехії було помічено гасло “мертвий пес” на знак протесту проти системи PES, з допомогою якої в умовах надзвичайного стану в Чеській республіці почали встановлювати рівень епідемічних показників.

Що до зміни рівня довіри українців до уряду України (адже він у подальшому буде відповідальним за обмежувальні заходи, спрямовані на протидію поширенню COVID-19): оскільки до початку пандемії склад Кабінету міністрів оновився (4 березня 2020 року), то нам слід поглянути на рівень довіри до саме оновленого складу уряду України, навіть якщо найбільш давні соціологічні дослідження з'явилися уже під час самої пандемії COVID-19. Станом на квітень 2020 року відсоток довіри до діючого уряду становив 31,9% [6], а станом на липень 2020 року – 21,2% [8]. На показник вплинула ефективність протидії з боку уряд поширенню COVID-19, оскільки станом на літо 2020 року епідеміологічно ситуація

значно погіршилась, а самі обмежувальні заходи виявились непропорційно жорсткими до епідемічних показників.

Україні, так само як Болгарії, відомі корупційні скандали, які супроводжують її усю незалежність. І цим пояснюється низький рівень матеріальної допомоги держави підприємцям, які тут зазнають збитків через встановлені обмежувальні заходи для роботи бізнесу. Якщо великому бізнесу вдається встояти, то у випадку з малим – щастить не кожному. Одним з найбільш відомих “акторів” протестів через відсутність відчутної допомоги держави підприємцям в Україні став протесний рух #SaveФОП. Однак це не єдина “причина існування” цього руху, організація відповідна за нього виникла ще до пандемії COVID-19. Перерахування усіх вимог не допомагає виконати завдання даної роботи, але варто звернути увагу на те, що і в Україні демонстрації через запроваджені обмежувальні заходи для протидії поширенню COVID-19 “доповнюють” інші причини для появи демонстрацій протесту у цій країні під час пандемії COVID-19.

У всіх розглянутих країнах відбувалися демонстрації через невдоволення політикою центральних органів виконавчої влади згаданих держав протидії поширенню COVID-19. Невдоволення відбуваються переважно через непропорційність сили введених обмежувальних заходів до фактичної епідемічної ситуації, а відповідь правоохоронних структур на дії протестувальників залишається в рамках поваги до невідчужуваних прав людини. А також стало помітним те, що високий рівень довіри до уряду під час пандемії COVID-19 не гарантує загальної відсутності демонстрацій через запроваджені обмежувальні заходи для протидії поширенню COVID-19.

Але у східноєвропейських країнах, що розглядаються у даній роботі, демонстрації невдоволення через запроваджені для протидії поширенню COVID-19 обмежувальні заходи та вимоги до їх скасування чи послаблення поєднуються із іншими вимогами та причинами невдоволення

громадян, які беруть участь у протестах проти відповідних урядових політик протидії поширенню COVID-19.

РОЗДІЛ III. НОВІ ІНСТРУМЕНТИ СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ У КРАЇНАХ ЄС ТА УКРАЇНІ

“Базовим” набором запровадженими для протидії поширенню COVID-19 обмежувальних заходів у країнах, що оглядаються у даній роботі стало обмеження вільного пересування, що проявлялося у примусі з боку держави перебувати вдома, покидання якого без поважної причини могло загрожувати штрафом (Польща, наприклад); закриття закладів освіти, альтернативою чому стало запровадження “онлайн-навчання” та інтеграція розроблених інструментів дистанційної освіти у навчальні процеси; закриття для відвідування закладів харчування з дозволом працювати на виніс та доставкою продуктів харчування або лише доставкою продуктів харчування; вимога до обов’язкового дотримання “соціальної дистанції” у 2 метри; носіння масок у всіх місцях під час перебування на вулицях або лише у місцях громадського користування. Ухилення від таких обмежень вело до штрафів, природньо, або навіть і тюремне утримання. На початку пандемії серед обмежувальних заходів було запроваджено і обмеження на перетин кордонів, але певні держави (Кіпр) запроваджували заборону і на перетин кордону Кіпру для повернення самих громадян Кіпру додому. Але держави залучили і інші інструменти для боротьби з поширенням COVID-19 - мобільні пристрої через спеціальні застосунки (додатки), що дозволили громадянам відстежувати переміщення інфікованих на COVID-19, контролювати своє перебування на самоізоляції (невионання умов самоізоляції призводить до штрафу), та сертифікати/картки/паспорти вакцинації, що свідчать про наявність щеплення чи імунітету від COVID-19. Оскільки фактично усі першочергові обмежувальні заходи були спрямовані просто на утримання громадян відповідних держав “в домівках” і по суті своїй мало чим відрізняються, а санкції за порушення їх схожі - штрафи та обмеження

волі, то автор даної роботи вважає доречним більше зосередитися на “нових” інструментах нагляду та збору інформації про громадянина з боку держави – мобільних застосунках, паспортах/сертифікатах/картках вакцинації та яка реакція у суспільстві на їх появу, а також звернути увагу на ризики для приватності та прав людини ці інструменти несуть.

Тенденція для усіх країн, що розглядаються у даній роботі, за винятком України, стосовно застосунків для відслідковування користувачами пересування інфікованих на COVID-19 одна: ці застосунки розроблені у всіх країнах, що розглядаються, за винятком Болгарії, Люксембургу, Швеції оскільки у цих країнах не планується розробка таких застосунків. У Греції, Словаччині, Румунії триває розробка таких застосунків. Що стосується паспортів/сертифікатів/карток вакцинації, то єдиної тенденції, чи використовуватимуться вони як інструмент для послаблення обмежувальних заходів, запроваджених для протидії поширенню COVID-19, чи ні – немає, але на думку автора даної роботи це питання часу навіть для тих держав, які заявили, що такі документи будуть використані лише для надання громадянином свідчення про наявність імунітету від COVID-19.

У Австрії розроблений додаток для відслідковування пересування інфікованих на COVID-19 та їх контактування із людьми, у яких відсутнє це захворювання – Stopp Corona App. На питання приватності розробники відповідають, що дані користувачів шифруватимуться. Але відсутня інформація, що буде із додатками, коли пандемія завершиться, а всі обмежувальні заходи, встановлені на час протидії поширенню COVID-19 у Австрії будуть скасовані.

Так звані паспорти вакцинації теж розробляються у Австрії. Мова йде поки лише про те, що ці “паспорти” мають дозволити безперешкодне пересування між кордонами. Жодної інформації про послаблення обмежувальних заходів для власників таких “паспортів” немає.

Що до паспортів вакцинації у Бельгії, то поки не ведуться розмови про розробку такого документу. А Міністерка закордонних справ Бельгії Софі Вілмс висловила прикметне застереження стосовно таких документів: “питання зв’язку між вакцинуванням та правом на вільне пересування у Європі не повинно стояти” [16]. Сказано це у контексті застереження проти ідеї відкривати кордони виключно для власників паспорту вакцинації, так як і вакцинування проти COVID-19 у Бельгії не є примусовим. Це не офіційна заява уряду Бельгії, проте ці слова від члену уряду Бельгії досить важливі на думку автора даної роботи так як сам час пандемії COVID-19 з усіма інструментами, розробленими з метою для принаймні мінімізації поширення Sars-Cov-2 – це виклик для відносних прав людини і згодом буде пояснено чому це так.

У Бельгії є застосунок, створений для відслідковування пересувань людей, хворих на COVID-19 CoronaAlert. Згідно повідомленню уряду Бельгії інформація зібрана застосунком зберігається децентралізовано, тобто немає одного єдиного сховища.

Новини щодо розробки застосунку для відстеження пересування інфікованих на COVID-19 у Люксембурзі відсутні, оскільки планів щодо розробки такого застосунку досі не перейшли до стадії виконання. У країні наразі доступний схожий додаток, який був розроблений у ФРН.

Додаток для відстеження пересування хворих на COVID-19 у Нідерландах має назву CoronaMelder. Уряд повідомив, що додаток шифруватиме дані користувачів.

До ідеї паспортів вакцинації у Франції ставляться обережно. Прем’єр-міністр Франції сказав, що ця ідея обговорюватиметься після того як буде щеплена більшість громадян Франції (уривок написаний у лютому 2021). Застосунок для відслідковування пересування інфікованих на COVID-19 має назву TousAntiCovid. Попередній мав назву StopCovid. Але навколо нього виник скандал, оскільки французький дослідник

криптографії Гаєтан Льойтент помітив, що цей застосунок збирає більше даних, аніж було повідомлено урядом та дозволено відповідним законодавчим актом. Дане відкриття свідчить про те, що такий “обман” може бути присутнім і стосовно схожих застосунків у всіх державах ЄС! Крім того користувачі скаржаться, що можуть не мати доступу до певних місць громадського користування за відсутності такого застосунку у своєму мобільному пристрої [24].

Канцлер Німеччини Ангела Меркель не так давно повідомляла, що на саміті ЄС лідери ЄС домовилися про те, що для подорожей ЄС буде необхідно мати сертифікати про вакцинацію від COVID-19. Дискусії про паспорти вакцинації продовжуються майже стільки скільки і пандемія коронавірусної інфекції. Спекуляції навколо цього питання можуть підігріватися ще і тим, що на момент написання цієї роботи у ЄС існують певні проблеми із вакцинацією, яка розпочалася в кінці 2020 року, а отже існують проблеми із поставками вакцин. Це відбувається також і на фоні розмов про послаблення обмежувальних заходів для тих, що щепився вакциною від COVID-19. Отже, є ризик виникнення ще однієї проблеми, адже не варто забувати і про те, що певна сукупність громадян у кожній з держав, яка оглядається у цій роботі, заявила про відмову від щеплення розробленими вакцинами: держави тиснутимуть прямо чи опосередковано через обмежувальні заходи на громадян і змушуватимуть таким чином вакциновуватися. У федеральному керівництві ФРН поки повідомляли, що не будуть пом’якшуватися обмежувальні заходи для громадян, які щепилися.

Додаток для відслідковування пересування інфікованих на COVID-19 – Corona-Warn-App. А нещодавно до його функцій додали відображення сертифікату про наявність щеплення проти COVID-19. Один з варіантів використання у подальшому таких додатків для відслідковування переміщення інфікованих на COVID-19 у інших країнах, у яких розроблені

такі додатки, як видається автору даної роботи – перетворення його на додаток із відображенням такого сертифікату про наявність щеплення проти певних захворювань. У будь-якому випадку такі додатки – це додатковий інструмент збору даних державою про своїх громадян.

Застосунок для відслідковування пересування носіїв захворювання COVID-19 у Ірландії так само був розроблений і має назву COVID Tracker. Завантаження є добровільним, але невідомо з якою метою цей додаток може бути застосований після завершення пандемії, що насправді стосується усіх розроблених додатків для відслідковування пересування носіїв COVID-19.

Koronavilkku – додаток, що створений для відслідковування пересування хворих на COVID-19 у Фінляндії. Уряд Фінляндії також повідомив, що додаток не зберігатиме особистих даних користувачів.

І у Фінляндії так само планується запровадження сертифікатів (паспортів) вакцинації від COVID-19. Нічого не сказано про послаблення обмежень для тих, хто мають такі сертифікати, але вони (сертифікати) значно спростять перетин кордону Фінляндії, що уже є перевагою для їх власників у порівнянні із тими, хто не бажає отримувати щеплення проти COVID-19.

Назва іспанського застосунку для відслідковування пересування інфікованих на COVID-19 – Covid Radar. За своєю суттю він абсолютно ідентичний до інших таких застосунків у країнах ЄС.

У Італії такий застосунок має назву Immuni. Застереження – доступ до даних має Міністерство охорони здоров'я Італії, а самі сервери із інформацією користувачів розміщуватимуться на території Італії.

Додаток для відслідковування пересування носіїв COVID-19 урядом Кіпру так само був розроблений – CovTracer-EN. Відгуків автору даної роботи про додаток знайти не вдалося.

У Португалії додаток для відслідковування пересування хворих на COVID-19 має назву Stayaway Covid. Уряд Португалії вимагав у громадян в обов'язковому порядку завантажити цей додаток, апелюючи до “громадянського обов'язку”. Тут так само сказано, що додаток шифруватиме дані користувачів, а тому неможливо буде “побачити” чим займається користувач застосунку. Прикметно, що прем'єр-міністр Португалії Антонію Коста на момент появи новини про випуск застосунку вважав необхідним завантажити його поки у країні немає вакцини [27]. Вакцина розроблена, і процес вакцинації у Португалії триває, але дискусії навколо питання зв'язку приватності та цього застосунку тривають і стурбованість правозахисників зберігається.

Оскільки Естонія вважається є країною із досить розвиненою цифровою інфраструктурою, то тут стояти могло тільки питання швидкості створення для естонців паспортів вакцинації: в кінці квітня 2021 року була представлена система, яка зберігає інформацію про наявність позитивного чи негативного тесту на наявність COVID-19 у громадянина та щеплення. Інформацію необхідно надавати під час перетину кордону. Система була розроблена і впроваджена після того як сам ЄС представив “сертифікати вакцинації”. Рішення ввести паспорти вакцинації у Естонії спротиву не зустріло (принаймні немає інформаційних повідомлень про випадки протестів), що може свідчити про відсутність у суспільстві перестороги щодо паспортів вакцинації чи розгляду їх як засобу для відслідковування громадян або ж навіть дискримінації, принаймні автору не вдалося знайти повідомлень із такою думкою, так як паспорт вакцинації у Естонії не дає “привілеїв” як паспорт вакцинації у Фінляндії, тобто наявність щеплення проти COVID-19 у громадянина не означає послаблення для нього обмежень, запроваджених для протидії поширенню коронавірусної інфекції.

Латвія так само як інші країни ЄС має застосунок для відслідковування пересування носіїв коронавірусної інфекції – Apturi Covid. Разом зі схожими додатками у Ірландії, Німеччині утворюється мережа транскордонного у рамках ЄС відслідковування епідемічної ситуації у згаданих країнах і мережа співпраці розширюватиметься. Так само невідомо як будуть використовуватися ці додатки після завершення пандемії COVID-19, але острахи у самому латвійському суспільстві щодо подальшого використання відповідного застосунку присутні, недивлячись на те, що зібрані дані анонімізуються.

За повідомленням розробників литовського застосунку для відслідковування пересування інфікованих на COVID-19 Korona Stop LT дані користувачів у такому застосунку шифруватимуться, а принципи конфіденційності інформації будуть дотримані.

ЄС на момент написання даної роботи презентував сертифікати про наявність щеплення проти COVID-19 у його власника і Литва наслідувала органи ЄС у цьому: у квітні 2021 року у Литві був представлений такий самий сертифікат. Для його власників будуть послаблені обмежувальні заходи та відкритий доступ на пересування між країнами.

У Болгарії немає власного застосунку для відслідковування пересування інфікованих на COVID-19, проте можна стверджувати, що дозвіл через закон “Про заходи та дії на час надзвичайного стану, оголошеного Парламентом 13 березня 2020 року”, який дозволив працівникам поліції звертатися до Телекомунікаційних компаній у Болгарії з вимогою негайно надати дані користувачів мобільних пристроїв тощо міг бути першим кроком для створення такого застосунку, адже отримана інформація може бути використана для спостереження за дотримання громадянами обмежувальних заходів та самоізоляції у випадку інфікування COVID-19. Хоча і у цьому випадку виникають питання до

дотримання права на приватність, так як отримані дані можуть потрапити до “третьої сторони” [93].

У Польщі розроблені два додатки для відслідковування пересування інфікованих COVID-19 – “Kwarantanna domowa” та “STOP COVID - ProteGO Safe”. Перше розроблено з метою контролю перебування користувача на самоізоляції. Друге – відслідковує контакти користувачів. Щодо питання приватності у користувачів так само є занепокоєння, але в уряді Польщі стверджують, що додатки шифрують дані користувачів, а тому їх “передача” неможлива.

У Румунії на момент написання даного уривку немає застосунку для відслідковування пересування хворих на COVID-19.

Додаток для відслідковування пересування інфікованих COVID-19 у Словенії розроблений і має назву OstaniZdrav. Уряд повідомив, що дані користувачів так само шифруватимуться, але у опозиції у парламенті Словенії виникли перестороги стосовно конфіденційності інформації та відповідності такої ідеї (створення такого застосунку) до положень Конституції Словенії.

Самі обмежувальні заходи в Угорщині послаблюються у зв'язку із успішною кампанією з вакцинування населення. Як і послаблюються обмежувальні заходи для тих, хто має “картку імунітету”. Тим, хто вакцинувався чи перехворів на COVID-19 надається дозвіл заходити всередину закладів харчування, розважальних закладів, закладів культури.

“VirusRada” – додаток для відслідковування пересування інфікованих COVID-19 працює так само як і інші додатки з таким самими функціями у країнах ЄС, але дозволяє користувачу самому обирати, чи ділитися інформацією із службами Охорони здоров'я. Завантаження добровільне.

Спірними з точки зору поваги до прав людини виявилися у Хорватії пропозиції внесення змін до хорватського закону “Про електронні

комунікації”. Зміни в закон мають дозволити збирати дані з мобільних пристроїв для можливості встановлювати місце перебування громадян Республіки Хорватія всередині країни з метою протидії поширенню коронавірусної інфекції. Рішення, ухвалене урядом Республіки Хорватії, так само базується на основі рекомендації Європейської комісії від 8 квітня 2020 року [22]. Спротив така ідея зустріла від опозиції правлячої на той момент коаліції. Та заявляла, що такі пропозиції є порушенням права на приватність та свободу, попри те, що Європейська комісія своєю рекомендацією сама ж встановила умови, за яких збір мобільних даних із зазначеною ціллю можливий. У пропозиціях же до закону “Про електронні комунікації”, затверджених урядом Республіки Хорватія, які так і не з’явилися у законі, також був запобіжник застосуванню згаданих заходів – використання мобільних пристроїв для зазначених цілей можливе лише у випадку оголошення урядом Республіки Хорватія стихійного лиха, катастрофи чи епідемії. Все ж в Хорватії розроблений додаток для мобільних пристроїв, за допомогою якого стало можливим відслідковувати пересування громадян, у яких підтверджений діагноз COVID-19, та контролювати їхнє перебування на самоізоляції.

Прикметною в Україні стала схожа подія у Хорватії, згадана вище: підписання Президентом України Володимиром Зеленським проекту закону 555-ІХ від 13.04.2020 р. "Про внесення змін до Закону України "Про захист населення від інфекційних хвороб" щодо запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)", який дозволяв у тому числі збір та обробку даних без погодження особи з метою протидії поширенню COVID-19. Це положення має діяти на час карантину, по-перше, а, по-друге, насправді усі “погодження на обробку даних” не дають права вибору: користувач або погоджується і має доступ до певного продукту, або не погоджується і відповідно не має його. Принаймні поки користувач має право вибору у цьому питанні, він також має право і

ознайомлюватися із тим на що він погоджується. Положення вище (обробка даних без згоди користувача) не залишає такого права. Положення згаданого проєкту закону (555-ІХ від 13.04.2020 р. "Про внесення змін до Закону України "Про захист населення від інфекційних хвороб" щодо запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)") не стосувалися функціонування застосунку для відслідковування пересування хворих на COVID-19 (такого в Україні не розроблено) чи застосунку для слідування за дотриманням ними самоізоляції "Дій Вдома", принаймні не було офіційних заяв, натомість можна припустити, що прийняттям того закону був закладений відповідний "фундамент" для таких додатків. Додаток за повідомлення уряду збирає дані лише коли користувачу необхідно надіслати фотопідтвердження свого перебування на місці своєї самоізоляції. Також повідомлено, що дані користувачів можуть передаватися лише до працівників Національної поліції України у разі неуспішної верифікації. З цього має випливати що дані користувачів шифруються. Проте так само невідомо що буде із додатком після завершення пандемії COVID-19 та скасування усіх обмежувальних заходів.

Так звані "ковідні паспорти" (паспорти вакцинації) в Україні зараз розробляються, проте нічого не сказано стосовно пом'якшення чи скасування обмежувальних заходів для власників таких паспортів. Тут стримуючим фактором може стати перша частина статті 24 Конституції України: "Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [4].

У більшості розглянутих держав було ухвалено рішення про введення у застосування так званих сертифікатів, паспортів або карток вакцинації, котрі також називають "COVID паспортами". Цей інструмент необхідний для збереження інформації про наявність імунітету до COVID-

19 у громадянина, водночас у деяких розглянутих державах він стає інструментом дискримінації, оскільки його наявність у громадянина передбачає послаблення для такого громадянина обмежувальних заходів, запроваджених для протидії поширенню COVID-19.

Другим “новим” інструментом для протидії поширенню COVID-19 у розглянутих державах стали застосунки, у яких користувачі можуть відслідковувати пересування інфікованих на COVID-19 з метою уникнення контакту з такою людиною. Також у деяких розглянутих державах були розроблені додатки, через які користувач сповіщує структури, відповідальні за функціонування такого застосунку, про своє місцезнаходження під час перебування на самоізоляції у разі інфікування на COVID-19 або повернення із зони з високим ризиком ймовірності інфікуватися COVID-19.

Ці інструменти за своїм функціоналом слугують як способи протидії пандемії COVID-19, але у той же час збирають додаткові дані про громадян, що становить загрозу для права на приватність через неможливість встановлення місця збереження даних користувачів, що може означати наявність єдиного “державного” центру збереження такої інформації.

Висновки

У даній роботі було розглянуто питання впливу пандемії COVID-19 на суспільно-політичні процеси країн ЄС та України. Було описано вплив кризи COVID-19 на процедури ухвалення рішень на рівні урядів та парламентів ЄС та України у питанні запровадження обмежувальних заходів та дотримання захисту прав людини; було встановлено, чи відбулися зміни у ставленні суспільств країн ЄС та України до національних урядів та парламентів країн ЄС та України через кризи COVID-19, що розгорнулися у країнах, що оглядаються; було з'ясувано які інструменти почало використовувати у країнах ЄС та Україні для протидії поширенню COVID-19.

Хочеться наголосити, що пандемія COVID-19 точно “зблизила” суспільства та держави, оскільки держави згаданих у даній роботі країн прикували до себе дуже багато уваги через питання відносних прав людини, які не могли не бути обмеженими внаслідок запровадження обмежувальних заходів для протидії поширенню COVID-19, тому закономірно, що рішення, які продокували ці “black boxes” в час існування великої кількості правозахисних організацій знаходяться під більш пильним наглядом. Як і те як саме ухвалюються рішення у політичних системах розглянутих у даній роботі держав.

З етичної точки зору порушення конституційних норм у більшості розглянутих у даній роботі країн в ході ухвалення рішень, якими запроваджувалися обмежувальні заходи для протидії поширенню COVID-19, що ми побачили на прикладі того, чи запроваджувалися відповідні правові режими, які уможливають обмеження прав людини через запровадження обмежувальних заходів, спрямованих на протидію поширенню COVID-19, можливо виправдати словами “це захист здоров'я громадськості”, оскільки держава виконує свій обов'язок, тобто захищає суспільство, недивлячись на методи, через які вона виконує свій обов'язок,

але з правової... З правової точки зору це веде до питання “а чи достатньо громадськості для того, щоб спинити державу правовими методами, якщо навіть сама держава не може себе спинити”: органи конституційного контролю у меншості з розглянутих у даній роботі держав виносили висновки, якими скасували частково або й всі запроваджені обмежувальні заходи з міркування їх невідповідності конституційним нормам. Частково це пояснюється через “це захист здоров’я громадськості”, частково – прихильністю суддів органів конституційного контролю до урядів, котрі відповідальні за запровадження обмежувальних заходів для протидії поширенню COVID-19. Це перше: пандемія COVID-19 поки що є стрес-тестом для системи стримування та противаг та верховенства права. Дарує надію на те, що ці принципи встоять те, що уряди розглянутих держав готові визнавати “перегин палиці” (пом’якшення обмежувальних заходів у Німеччині в березні 2021 з цієї ж причини) і таким чином пом’якшувати дію обмежувальних заходів, чим послаблюють тиск на відносні права людини. Проте, мусимо визнати, оскільки на це вказують події – навіть у політичних систем регіону, який “створив” демократію є проблеми із дотриманням, так званих, “демократичних цінностей” (права людини, верховенство права, система стримувань та противаг, повага до конституції).

Дарує надію і те, що у розглянутих у даній роботі країнах суспільство не просто спостерігало за тим як їхні держави ухвалюють рішення про запровадження обмежувальних заходів для протидії поширенню COVID-19, але і влаштовували демонстрації, і взагалі що вони не боялися висловлювати недовіру своїми урядам, на що вказують дослідження, зібрані стосовно певних розглянутих країн. Ми бачимо, що у суспільства є потенціал протидіяти державі шляхом демонстрацій та протестів, але чи достатньо цього? Варто відзначити, що розглянуті держави не змогли повністю заборонити збори громадян, а правоохоронці

вдавалися до силових розгонів лише якщо протестувальники самі вдавалися до крайнощів (застосування сили те саме).

Але викликає занепокоєння “держава у смартфоні”. Так, українцям відомо що це таке ще з 2020 року, українці наче і звикли до того, що держава дійсно стала до них “ближчою”. Те саме стосується і Естонії, де цифровізація вже звичний процес, а тому, здавалося б, чому мають викликати занепокоєння такі речі як паспорти/сертифікати вакцинації та додатки, які дають змогу побачити місце перебування та пересування інфікованого на COVID-19? Це пов’язано із тим, що мобільні пристрої з кожним роком усе міцніше “прилипають” до користувачів, а коментарі “немає єдиного дата-центру для збереження даних користувачів таких додатків” не можуть викликати повної довіри, оскільки неможливо поглянути, що відбувається у тих black boxes. Це було уже сказано, але тим не менш – що стане із такими застосунками після того як пандемія COVID-19 завершиться? Щодо паспортів/сертифікатів вакцинації у автора даної роботи менше питань – вони стануть нормою. Уже зараз необхідно мати щеплення проти COVID-19 для того, щоб безперешкодно подорожувати. Насправді, у цю пандемію кожна з розглянутих держав, погодились вони на таку роль чи їм тільки доведеться це зробити, схожі на технологічні компанії, які ставлять перед своїми користувачами “право вибору” – “надати згоду на...”. Відмова просто не дозволить користуватися “продуктом”, у контексті цієї роботи – правами та свободами. Паспорти/сертифікати вакцинації і є такими “згодами на...”. І до таких інструментів вдалися і вдадуться усі держави, розглянуті у цій роботі.

Пандемія COVID-19 не перетворює ЄС та Україну на чисті “авторитарні утворення”. І навряд перетворить. Нам відомо поняття “гібридний режим”, але це тема іншого дослідження. Так, ми бачимо, що “демократичні цінності” під загрозою, але лише через те, що людство не знає і не буде знати усіх можливих викликів, із якими доведеться

зіштовхнутися політичним системам, що вони створюють. Нині закони застарівають набагато швидше. Власне і протиставлення “демократія-авторитаризм” застаріло, оскільки пандемія COVID-19 нам демонструє, що політична система, яка спирається на “демократичні цінності” і ніколи від них не відступає – це мрія того світу, у якому щойно завершилася Друга світова війна. Реальність інша: політична система будується на довірі і навіть сучасна пандемія – це тест на довіру. Тому кожному громадянину варто пам’ятати слова Вінстона Черчилля “навіть якщо ви не цікавитесь політикою, то політика цікавиться вами” і так само спостерігати за роботою свого black box, аби ігнорування конституцій урядами та парламентами під час сучасної кризи не ставало нормою після її завершення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ І ДЖЕРЕЛ

1. В ЄС згодні ввести сертифікати для вакцинованих від COVID – Меркель [Електронний ресурс] // Українська Правда. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/02/26/7284765/>.
2. Голосування для інфікованих: чим завершилися парламентські вибори у Хорватії [Електронний ресурс] // Європейська Правда. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/07/8/7111912/>.
3. Закон за мерките и действията по време на извънредното положение, обявено с решение на Народното събрание от 13 март 2020 г. [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?idMat=147150>.
4. КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ [Електронний ресурс]. – 1996. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
5. На знак протесту: у Чехії в карантин відкрились сотні барів та ресторанів [Електронний ресурс] // Українська Правда. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/01/24/7281000/>.
6. Оцінка громадянами ситуації в країні, рівень довіри до виконавчих та правоохоронних органів влади, оцінка діяльності Уряду (лютий 2020р. соціологія) [Електронний ресурс] // Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-riven-doviry-do-vykonavchykh-ta-pravookhoronnykh-organiv-vlady-otsinka-diialnosti-uriadu-liutyi-2020r>.

7. Оцінка громадянами ситуації в країні, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (квітень 2020р. соціологія) [Електронний ресурс] // Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-riven-doviry-do-sotsialnykh-instytutiv-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-kviten-2020r>.
8. Протести у Франції проти закону про глобальну безпеку: поліція застосувала водомети, затримано 35 осіб [Електронний ресурс] // НВ. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://nv.ua/ukr/world/countries/protesti-proti-zakonu-pro-globalnu-bezpeku-u-franciji-foto-video-ostanni-novini-50138725.html>.
9. Українські «ковідні сертифікати» для подорожей можуть запровадити до 1 липня. Як вони працюватимуть? [Електронний ресурс] // hromadske. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://hromadske.ua/posts/ukrayinski-kovidni-sertifikati-dlya-podorozhej-mozhut-zaprovaditi-do-1-lipnya-yak-voni-pracyuvatimut>.
10. У центрі Києва мітингують ФОПи [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/3179976-u-centri-kieva-mitinguut-fopi.html>.
11. Шамшур О. Макрон в епоху коронавірусу [Електронний ресурс] / Олег Шамшур // ZN.UA. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://zn.ua/ukr/international/makron-v-epokhu-koronavirusu.html>.
12. Як працює застосунок «Дій вдома» [Електронний ресурс] // Офіційний сайт КМУ. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kmu.gov.ua/news/yak-pracyuye-zastosunok-dij-vdoma>.
13. 10,000 people rally against Austrian protest in anti-lockdown protest in Vienna [Електронний ресурс] / Euronews // Euronews. – 2021. – Режим

- доступу до ресурсу: <https://www.euronews.com/2021/02/01/10-000-people-rally-against-austrian-police-in-anti-lockdown-protest-in-vienna>.
14. Austria to delay green passport and testing for shopping [Электронный ресурс] / The Local // The Local. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.thelocal.at/20210330/austria-to-delay-green-passport-and-testing-for-shopping/>.
  15. Bardutzky S., Zagorc S.. Second Wave of Challenges to Constitutionalism [Электронный ресурс] / S. Bardutzky, S. Zagorc // Verfassungsblog. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://verfassungsblog.de/slovenia-second-wave-of-challenges-to-constitutionalism>.
  16. Belgian FM warns against COVID-passport for travel [Электронный ресурс] / Euractiv // Euractiv. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: https://www.euractiv.com/section/politics/short_news/belgian-fm-warns-against-covid-passport-for-travel/.
  17. Belgium, Austria ban anti-lockdown protests, show of solidarity for Portugal [Электронный ресурс] / RFI // RFI. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.rfi.fr/en/europe/20210131-belgium-austria-ban-anti-lockdown-protests-show-of-solidarity-for-portugal-covid-19-coronavirus-hungary>.
  18. Belgium: Police break up anti-lockdown party in Brussels [Электронный ресурс] / DeutscheWelle // DeutscheWelle. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.dw.com/en/belgium-police-break-up-anti-lockdown-party-in-brussels/a-57399602>.
  19. Beqiraj J. Italy's Coronavirus Legislative Response: Adjusting Along the Way [Электронный ресурс] / Julinda Beqiraj // Verfassungsblog. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://verfassungsblog.de/italys-coronavirus-legislative-response-adjusting-along-the-way>.
  20. Cameron I., Jonsson-Cornell. A.. COVID-19 in Sweden: A Soft Power Approach [Электронный ресурс] / I. Cameron, A. Jonsson-Cornell //

- Verfassungsblog. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://verfassungsblog.de/covid-19-in-sweden-a-soft-power-approach>.
21. Cebada Romero A., Dominguez Redondo E.. Spain: One Pandemic and Two Versions of the State of Alarm [Электронный ресурс] / A. Cebada Romero, E. Dominguez Redondo // Verfassungsblog. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://verfassungsblog.de/spain-one-pandemic-and-two-versions-of-the-state-of-alarm>.
22. COMMISSION RECOMMENDATION of 8.4.2020 on a common Union toolbox for the use of technology and data to combat and exit from the COVID-19 crisis, in particular concerning mobile applications and the use of anonymised mobility data [Электронный ресурс] / Alicia European Commision // European Commision. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: https://www.huntonprivacyblog.com/wp-content/uploads/sites/28/2020/04/recommendation_on_apps_for_contact_tracing_4.pdf.
23. CONSTITUTION OF THE PORTUGUESE REPUBLIC [Электронный ресурс] / -. – 1976. – Режим доступа до ресурсу: <https://dre.pt/part-i>.
24. Contact tracing apps: A new world for data privacy [Электронный ресурс] / Norton Rose Fulbright logo // Norton Rose Fulbright. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://verfassungsblog.de/constitutionalism-and-covid-19-in-greece-the-normality-of-emergency/>.
25. Covid vaccine passports 'will be here by summer' for travel to the EU [Электронный ресурс] / Mirror // Mirror. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.mirror.co.uk/news/politics/covid-vaccine-passports-will-here-23569620>.
26. COVID-19 lockdown blamed for fueling mass protests in Greece [Электронный ресурс] / - // Daily Sabah. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.dailysabah.com/world/europe/covid-19-lockdown-blamed-for-fueling-mass-protests-in-greece>.

27. Covid-19 tracking app download a “civic duty” [Электронный ресурс] / - // The Portugal News. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.theportugalnews.com/news/covid-19-tracking-app-download-a-civic-duty/55586>.
28. COVID-19: A Human Rights Checklist [Электронный ресурс] / - // Human Rights Watch. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.hrw.org/news/2020/04/14/covid-19-human-rights-checklist>. Covid-19: Dutch police break up anti-lockdown protest <https://www.bbc.com/news/world-europe-56393820>
29. Covid-19: Protesters clash with Italian police over business closures [Электронный ресурс] / - // The Local. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.thelocal.it/20210412/covid-19-protesters-clash-with-italian-police-over-business-closures/>.
30. COVID-19: Protests across Europe rail against pandemic restrictions as infections soar [Электронный ресурс] / - // Euronews. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.euronews.com/2021/03/21/covid-19-protests-across-europe-rail-against-pandemic-restrictions-as-infections-soar>.
31. COVID-19: Slovakia mired in chaos [Электронный ресурс] / - // Euronews. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.euronews.com/2021/03/21/covid-19-protests-across-europe-rail-against-pandemic-restrictions-as-infections-soar>.
32. Crowds gather to protest against Covid restrictions in Latvia [Электронный ресурс] / - // LSM. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://eng.lsm.lv/article/society/society/crowds-gather-to-protest-against-covid-restrictions-in-latvia.a397604/>.
33. Cubbe G. Assessing the political impact of Covid-19 in Italy [Электронный ресурс] / Giovanni Cubbe // LSE. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2020/09/29/covid-19-italian-politics/>.

34. Czech lack of trust in government undermines fight against COVID-19 epidemic [Электронный ресурс] // Intellinews. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://intellinews.com/czech-lack-of-trust-in-government-undermines-fight-against-covid-19-epidemic-202735/>.
35. Czech PM Andrej Babiš under fire for ‘chaotic’ coronavirus response [Электронный ресурс] / - // Politico. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.politico.eu/article/czech-republic-coronavirus-andrej-babis-under-fire-chaotic-response/>.
36. Dagilytė E., Padskočimaitė A., Vainorienė A.. Lithuania’s Response to COVID-19: Quarantine Through the Prism of Human Rights and the Rule of Law [Электронный ресурс] / E. Dagilytė, A. Padskočimaitė, A. Vainorienė // Verfassungsblog. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://verfassungsblog.de/lithuanias-response-to-covid-19-quarantine-through-the-prism-of-human-rights-and-the-rule-of-law/>.
37. Do you trust the following Romanian institutions? [Электронный ресурс] // Statista. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.statista.com/statistics/1101030/trust-in-romanian-institutions/>.
38. Estonia introduces a digital vaccine passport [Электронный ресурс] / - // Estonian World. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://estonianworld.com/technology/estonia-introduces-vaccine-passport/>.
39. Estonian protests against restrictions and masks dispersed by police [Электронный ресурс] / - // BNN News. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://bnn-news.com/estonian-protests-against-restrictions-and-masks-dispersed-by-police-223188>.
40. Finland planning to introduce coronavirus vaccine certificate [Электронный ресурс] / - // YLE. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: https://yle.fi/uutiset/osasto/news/finland_planning_to_introduce_coronavirus_vaccine_certificate/11775698.

41. France mulls digital COVID pass for public venues [Электронный ресурс] / - // Politico. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.politico.eu/article/france-mulls-digital-covid-pass-for-public-venues/>.
42. Graft, lockdown and police violence stir anger in Cyprus [Электронный ресурс] / - // Euractiv. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.euractiv.com/section/politics/news/graft-lockdown-and-police-violence-stir-anger-in-cyprus/>.
43. Greene A. Ireland's Response to the COVID-19 Pandemic [Электронный ресурс] / Alan Greene // Verfassungsblog. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://verfassungsblog.de/irelands-response-to-the-covid-19-pandemic/>.
44. Green pass: Austria's coronavirus immunity card one step closer to reality [Электронный ресурс] / - // The Local. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.thelocal.at/20210412/step-forward-for-tourism-green-pass-and-entry-tests-in-austria/>. How much do you trust national authorities in fighting the coronavirus (COVID-19)? <https://www.statista.com/statistics/1103406/share-of-finnish-people-trust-in-national-authorities-efforts-to-tackle-coronavirus/>
45. How much do you trust national authorities in fighting the coronavirus (COVID-19)? [Электронный ресурс] // Statista. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.statista.com/statistics/1103406/share-of-finnish-people-trust-in-national-authorities-efforts-to-tackle-coronavirus/>.
46. How will Lithuania's contact-tracing app work? [Электронный ресурс] / - // LRT. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/1248684/how-will-lithuania-s-contact-tracing-app-work>.
47. Hundreds arrested in Belgium and Hungary protests – as it happened [Электронный ресурс] / - // The Guardian. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.theguardian.com/world/live/2021/jan/31/coronavirus->

- live-news-germany-threatens-legal-action-over-vaccine-delays-nsw-marks-14-days-of-no-cases?page=with:block-6016a90a8f085e2bcdae2608.
48. Hundreds Protest Against Denmark's Virus Law, "Corona Passports" [Электронный ресурс] / - // NDTV. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.ndtv.com/world-news/hundreds-protest-against-denmarks-coronavirus-law-corona-passports-2400348>.
49. Hungarian far-right party protests COVID-19 lockdowns [Электронный ресурс] / - // Daily Sabah. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.dailysabah.com/world/europe/hungarian-far-right-party-protests-covid-19-lockdowns>.
50. Hungary loosens COVID restrictions for those with immunity cards [Электронный ресурс] / - // Euronews. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.euronews.com/2021/05/01/hungary-loosens-covid-restrictions-for-those-with-immunity-cards>.
51. Innovative or irresponsible? Austria begins entrance test initiative in shops and salons [Электронный ресурс] / - // Euronews. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.euronews.com/2021/02/09/innovative-or-irresponsible-vienna-begins-entrance-testing-initiative-in-shops-and-salons>.
52. Ireland: Hundreds rally in violent anti-lockdown protest [Электронный ресурс] / - // DeutscheWelle. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.dw.com/en/ireland-hundreds-rally-in-violent-anti-lockdown-protest/a-56727668>.
53. Irish people trust health organisations the most amid Covid pandemic - study [Электронный ресурс] / - // Irish Examiner. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.irishexaminer.com/news/arid-40241630.html>.
54. Jaraczewski J. An Emergency By Any Other Name? Measures Against the COVID-19 Pandemic in Poland [Электронный ресурс] / Jakub Jaraczewski // Verfassungsblog. – 2020. – Режим доступа до ресурсу:

- <https://verfassungsblog.de/an-emergency-by-any-other-name-measures-against-the-covid-19-pandemic-in-poland>.
55. Julicher M., Vetzso M.. COVID-19 in the Netherlands: of Changing Tides and Constitutional Constants [Электронный ресурс] / M. Julicher, M. Vetzso // *Verfassungsblog*. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://verfassungsblog.de/covid-19-in-the-netherlands-of-changing-tides-and-constitutional-constants/>, DOI: 10.17176/20210422-101345-0
56. Jürgensen S., Orłowski F.. Critique and Crisis: The German Struggle with Pandemic Control Measures and the State of Emergency [Электронный ресурс] / S. Jürgensen, F. Orłowski // *Verfassungsblog*. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://verfassungsblog.de/critique-and-crisis-the-german-struggle-with-pandemic-control-measures-and-the-state-of-emergency>.
57. Karavokyris G. Constitutionalism and COVID-19 in Greece: The Normality of Emergency [Электронный ресурс] / George Karavokyris // *Verfassungsblog*. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://verfassungsblog.de/constitutionalism-and-covid-19-in-greece-the-normality-of-emergency/>.
58. Kovács K. Hungary and the Pandemic: A Pretext for Expanding Power [Электронный ресурс] / Kriszta Kovács // *Verfassungsblog*. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://verfassungsblog.de/hungary-and-the-pandemic-a-pretext-for-expanding-power>.
59. Lachmayer K. Austria: Rule of Law Lacking in Times of Crisis [Электронный ресурс] / Konrad Lachmayer // *Verfassungsblog*. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://verfassungsblog.de/rule-of-law-lacking-in-times-of-crisis>.
60. Lauterbach K. The Eternal Emergency? Denmark's Legal Response to COVID-19 in Review [Электронный ресурс] / Kristian Lauterbach // *Verfassungsblog*. –

2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://verfassungsblog.de/the-eternal-emergency-denmarks-legal-response-to-covid-19-in-review/>.
61. Lithuania to introduce 'COVID-19 passports' for certain groups [Электронный ресурс] / - // Reuters. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.reuters.com/world/europe/lithuania-introduce-covid-19-passports-certain-groups-2021-04-14/>.
62. Lockdown protesters shout 'be like Sweden' — but Swedes say they are missing the point [Электронный ресурс] / - // NBC News. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.nbcnews.com/news/world/lockdown-protesters-shout-be-sweden-swedes-say-they-are-missing-n1207566>.
63. Luxembourg's Constitution [Электронный ресурс] / - 1868. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.nbcnews.com/news/world/lockdown-protesters-shout-be-sweden-swedes-say-they-are-missing-n1207566>.
64. Manovelo I. Data protection, constitutional rights and COVID-19 [Электронный ресурс] / Ivana Manovelo // International Law Office. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.internationallawoffice.com/Newsletters/Tech-Data-Telecoms-Media/Croatia/Macesic-Partners/Data-protection-constitutional-rights-and-COVID-19>.
65. Maruste R. State of Emergency in Estonia [Электронный ресурс] / Rait Maruste // Verfassungsblog. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://verfassungsblog.de/state-of-emergency-in-estonia/>.
66. Masked demonstrators protest against Covid-19 regulations in Luxembourg City [Электронный ресурс] / Rait Maruste // RTL Today. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://today.rtl.lu/news/luxembourg/a/1683966.html>.
67. Mobile contact tracing apps in EU Member States [Электронный ресурс] / Rait Maruste // European Commission. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus->

- response/travel-during-coronavirus-pandemic/mobile-contact-tracing-apps-eu-member-states_en.
68. Monciunskaitė B. The COVID-19 Crisis in Latvia: A Way Out of Successive States of Emergency? [Электронный ресурс] / Beatrice Monciunskaitė // Verfassungsblog. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://verfassungsblog.de/the-covid-19-crisis-in-latvia/>.
69. Moonen T., Riemslagh J.. Fighting COVID 19 – Legal Powers and Risks: Belgium [Электронный ресурс] / T. Moonen, J. Riemslagh // Verfassungsblog. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://verfassungsblog.de/fighting-covid-19-legal-powers-and-risks-belgium>.
70. Most trusted institutions since the outbreak of coronavirus (COVID-19) in Romania in 2020 [Электронный ресурс] // Statista. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.statista.com/statistics/1105980/trust-in-institutions-since-covid-19/>.
71. Netherlands Has Worst Riots in Four Decades Over Covid Curbs [Электронный ресурс] // Bloomberg. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-01-26/dutch-covid-riots-add-to-political-tension-ahead-of-elections>.
72. New COVID-19 Lockdown Sparks Protests Across Romania [Электронный ресурс] // RadioLiberty. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.rferl.org/a/romania-protests-coronavirus-covid-19-lockdown/31177821.html>.
73. New protests in France over security law, coronavirus restrictions [Электронный ресурс] // The Straits Times. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.straitstimes.com/world/europe/new-protests-in-france-over-security-law-coronavirus-restrictions>.
74. Petrov R., Bernatskyi B. Response to COVID-19 in Ukraine: Legal Pragmatism or Constitutional Outbreak? [Электронный ресурс] / R. Petrov,

- B. Bernatskyi // Verfassungsblog. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://verfassungsblog.de/response-to-covid-19-in-ukraine-legal-pragmatism-or-constitutional-outbreak/>.
75. Platon S. From One State of Emergency to Another – Emergency Powers in France [Электронний ресурс] / Sébastien Platon // Verfassungsblog. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://verfassungsblog.de/from-one-state-of-emergency-to-another-emergency-powers-in-france/>.
76. Poland: Rebellion against coronavirus lockdowns [Электронний ресурс] // DeutscheWelle. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.dw.com/en/poland-rebellion-against-coronavirus-lockdowns/a-56411238>.
77. Poles trust EU the most and government the least among institutions, finds poll [Электронний ресурс] // Notes From Poland. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://notesfrompoland.com/2020/01/30/poles-trust-eu-the-most-and-government-the-least-among-institutions-finds-poll/>.
78. Popular level of trust in the policies applied by the Spanish government to fight against the coronavirus as of December 2020 [Электронний ресурс] // Statista. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.statista.com/statistics/1117436/covid-19-trust-of-the-population-in-the-politics-of-the-government-in-spain/>.
79. Prijedlog izmjena Zakona o elektroničkim komunikacijama [Электронний ресурс]. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://dporeport.eu/vijesti/usvojene-izmjene-zakona-o-elektronickim-komunikacijama-2075/>.
80. Protesters stage anti-mask rally in Vilnius [Электронний ресурс] // LRT. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/1282662/protesters-stage-anti-mask-rally-in-vilnius>.
81. Protests in Europe over COVID-19 restrictions [Электронний ресурс] // YeniSafak. – 2021. – Режим доступа до ресурсу:

<https://www.yenisafak.com/en/world/protests-in-europe-over-covid-19-restrictions-3559977>.

82. Responding to COVID-19: The Case of Spain [Электронный ресурс] // NCBI. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7753436/>.
83. Scheinin M. The COVID-19 Emergency in Finland: Best Practice and Problems [Электронный ресурс] / Martin Scheinin // Verfassungsblog. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://verfassungsblog.de/the-covid-19-emergency-in-finland-best-practice-and-problems/>.
84. Selanec N-B. COVID-19 and the Rule of Law in Croatia: Majoritarian or Constitutional Democracy? [Электронный ресурс] / Nika Selanec // Verfassungsblog. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://verfassungsblog.de/covid-19-and-the-rule-of-law-in-croatia-majoritarian-or-constitutional-democracy/>.
85. Selejan-Gutan B. Romania in the Covid Era: Between Corona Crisis and Constitutional Crisis [Электронный ресурс] / Bianca Selejan-Gutan // Verfassungsblog. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://verfassungsblog.de/romania-in-the-covid-era-between-corona-crisis-and-constitutional-crisis/>.
86. Shaelou S., Manoli A.. A Tale of Two: The COVID-19 Pandemic and the Rule of Law in Cyprus [Электронный ресурс] / S. Shaelou, A. Manoli // Verfassungsblog. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://verfassungsblog.de/a-tale-of-two-the-covid-19-pandemic-and-the-rule-of-law-in-cyprus/>.
87. Slovenian parliament endorses coronavirus contact tracking app [Электронный ресурс] // Reuters. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-slovenia->

app/slovenian-parliament-endorses-coronavirus-contact-tracking-app-idUSKBN24A326.

88. Slovenian Protesters Rally Against 'Degradation of Democracy' [Электронный ресурс] // BalkanInsight. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://balkaninsight.com/2021/04/27/slovenian-protesters-rally-against-degradation-of-democracy/>.
89. States of emergency in response to the coronavirus crisis: Situation in certain Member States [Электронный ресурс]. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/649408/EPRS_BRI\(2020\)649408_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/649408/EPRS_BRI(2020)649408_EN.pdf).
90. States of emergency in response to the coronavirus crisis: Situation in certain Member States IV [Электронный ресурс]. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/649408/EPRS_BRI\(2020\)649408_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/649408/EPRS_BRI(2020)649408_EN.pdf).
91. Stoppioni E. The Protection of Health Must Take Precedence: Testing the Constitutional State of Crisis in Luxembourg [Электронный ресурс] / Edoardo Stoppioni // Verfassungsblog. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://verfassungsblog.de/the-protection-of-health-must-take-precedence-testing-the-constitutional-state-of-crisis-in-luxembourg/>.
92. Stoppioni E. The Remains of the Days of Crisis: The Second Wave of Legislative COVID-19 Measures in Luxembourg [Электронный ресурс] / Edoardo Stoppioni // Verfassungsblog. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://verfassungsblog.de/the-remains-of-the-days-of-crisis-the-second-wave-of-legislative-covid-19-measures-in-luxembourg/>.
93. Vassileva R. Bulgaria: COVID-19 as an Excuse to Solidify Autocracy? [Электронный ресурс] / Radosveta Vassileva // Verfassungsblog. – 2020. –

Режим доступа до ресурсу: <https://verfassungsblog.de/bulgaria-covid-19-as-an-excuse-to-solidify-autocracy/>.

94. Violante T. Lanceiro, Rui T.: The Response to the COVID-19 pandemic in Portugal: A success story gone wrong. [Электронный ресурс] / T. Violante, R. Lanceiro // Verfassungsblog. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://verfassungsblog.de/the-response-to-the-covid-19-pandemic-in-portugal-a-success-story-gone-wrong/>.
95. Why Sweden had an anti-lockdown protest without having a lockdown [Электронный ресурс] // The Local. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.thelocal.se/20210308/explainer-why-sweden-had-an-anti-lockdown-protest-without-having-a-lockdown/>.
96. Wybory prezydenckie. PiS złożył projekt zmian w konstytucji [Электронный ресурс] // Polskie Radio 24. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.polskieradio24.pl/5/1222/Artykul/2492627,Wybory-prezydenckie-PiS-zlozyl-projekt-zmian-w-konstytucji>.